

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра педагогічної та вікової психології

На правах рукопису

КЕСКА ІВАННА МИХАЙЛІВНА

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН БАТЬКА ТА ЙОГО ВПЛИВ
НА СИСТЕМУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

Спеціальність: 053 «ПСИХОЛОГІЯ»
Освітньо-професійна програма Психологія
Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:
ІВАНАШКО ОКСАНА ЄВГЕНІВНА,
кандидат психологічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 12
засідання кафедри педагогічної та вікової
психології, від 3 червня 2025 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Гошовський Я.О.

ЛУЦЬК - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ БАТЬКА В СИСТЕМІ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН	
1.1. Соціально-психологічний дискурс феномену батьківства	10
1.2. Роль батька в системі сімейної взаємодії з дітьми	18
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ВПЛИВУ ФЕНОМЕНУ БАТЬКА НА СИСТЕМУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН	
2.1. Організація та методи дослідження	29
2.2. Результати емпіричного дослідження	36
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	60

АНОТАЦІЯ

Кеска І.М. Психологічний феномен батька та його вплив на систему сімейних відносин.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія». – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2025.

У Випускній кваліфікаційній роботі проведено теоретичний аналіз психологічного феномену батька в системі сімейних відносин та презентовано емпіричну програму вивчення.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що у роботі з авторської позиції систематизовані теоретичні дані та емпіричні результати щодо змісту поняття батьківства з точки зору особистісних властивостей чоловіка-батька, його уявлень про батьківство та особливостей сімейної взаємодії; емпірично експліковано уявлення чоловіків про батьківство (“верховенство”, “рівність”, “відторгнення” – кожна з яких відображає специфічну сторону батьківської ролі на основі більшого чи меншого домінування, включеності у виховання дітей та розподілу функцій в сім’ї), виокремлено типи батьківських позицій (“відповідальний батько”, “традиційний батько”, “відсутній батько” – кожна з яких є сукупінстю уявлень чоловіка про роль батька) та презентовано особистісно-психологічні характеристики батьків з різними батьківськими позиціями в сім’ях з різною структурою.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що діагностичні результати запропонованої емпіричної програми можуть використовуватися психологами-консультантами як параметри можливої психокорекційної та розвивальної роботи з особами з чоловіками та членами їх сімей

Ключові слова: батьківство, відповідальний батько, традиційний батько, відсутній батько.

ANNOTATION

Keska I.M. Psychological phenomenon of the father and its influence on the system of family relations.

Work for obtaining a bachelor's degree in specialty 053 "Psychology." – Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2025.

The theoretical analysis of the psychological phenomenon of the father in the system of family relationships and the empirical program of study are presented in the final qualification work.

The scientific novelty of the results obtained is determined by the fact that the work systematizes theoretical data and empirical results on the content of the concept of fatherhood in terms of personal characteristics of a male father, his ideas about fatherhood and features of family interaction; empirically explicated are men's ideas about fatherhood ('supremacy', 'equality', 'rejection' - each of which reflects a specific aspect of the fatherly role based on greater or lesser dominance, involvement in childrearing and distribution of responsibilities; The types of parental positions ('responsible father', 'traditional father', 'absent father' - each of which is a set of men's ideas about the role of a father) are identified and the personal and psychological characteristics of fathers with different parental positions in families with different structures are presented.

The practical significance of the study is that the diagnostic results of the proposed empirical programme can be used by counselling psychologists as parameters of possible psycho-correctional and developmental work with men and their family members.

Keywords: fatherhood, responsible father, traditional father, absent father.

ВСТУП

Актуальність теми. Трансформаційні проблеми сімейного середовища і внутрішньосімейних стосунків набувають в сучасному українському суспільстві все більшої гостроти. З одного боку, це трансформаційні зміни зумовлені підвищенням значущості в суспільстві та набуттям фінансової незалежності жінки, а з другого — воєнне сьогодення актуалізує тенденцію сепараційних відносин з батьками-комбатантами, що призводить до появи неповних чи то неблагополучних сімей. Відповідно, для психології виникає необхідність отримувати нові дані про особистість батька, про його ціннісно-моральний вплив у сімейних відносинах.

На сучасному етапі передусім постає необхідність комплексного перегляду взаємозв'язків характеристик внутрішньосімейних стосунків не тільки з позиції жінки, але й з позиції батьків. Переважно дослідників з цієї проблематики цікавив контекст ролі жінки-матері (Bibring G.L., Bloom K.C., Bonnet K., Dwyer T.F., В. Кравець, Л. Пілецька, Pines P., Ю. Савченко та ін.). Переважну більшість робіт з вивчення феномену батьківства знаходимо у зарубіжних дослідженнях, де розглядаються такі питання як-от: статус батька та виконання батьківської ролі в межах сім'ї (Behrendt V., Canitz H.-L.V., Horst P., Parke R.D. та ін.); задоволеність чоловіка батьківством, відносинами з дитиною, подружжям та оточуючими (Eagle P.L., Fthenakis W.E., Lenzen D., Scheffer D. та ін.); соціальні та демографічні проблеми батьківства (Barth S., Fthenakis W.E., Shoelmerich A., Vogt G.M. та ін.); психологічні характеристики батька, зміни Я-концепції, вікові закономірності цього феномену (Marks M., Fthenakis W., Schneider W., Yang J. та ін.).

Узагальнення і систематизація різноманітних підходів дали змогу нам виокремити такі основні складові феномена батьківства — уявлення чоловіків про батьківську роль та параметри взаємодії в сімейному середовищі. Саме у такому контексті й поставлена головна проблема у даному магістерському дослідженні.

Об'єктом дослідження є психологічний феномен батька.

Предмет дослідження — вплив психологічного феномену батька на систему сімейних відносин.

Мета магістерського дослідження полягає в теоретичному та емпіричному обґрунтуванні впливу психологічного феномену батька на систему сімейних відносин.

У роботі висунуто такі **припущення дослідження**:

1. Відмінності в показниках сімейних відносин пов'язані із структурою сім'ї (сім'я з однією дитиною, сиблінгова сім'я з два дітьми, багатодітна сім'я, неповна сім'я);

2. Властивості особистісно-психологічних характеристик батьків виявляють відмінності в залежності від структури сім'ї.

3. Співвідношення характеристик, які вміщують уявлення чоловіків про роль батька в сім'ї (рівність, верховенство, відсторонення) є основою формування батьківських позицій (“відповідальний батько”, “традиційний батько” та “відсутній батько”).

Відповідно до мети та висунутих гіпотез в магістерській роботі поставлені такі основні **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз психологічної літератури та узагальнити доробки з проблеми батьківства в психології.

2. Розробити і реалізувати програму емпірико-діагностичного вивчення впливу психологічного феномену батька на систему сімейних відносин.

3. Емпірично експлікувати відмінності в особистісно-психологічних властивостях та оцінці сімейного оточення у чоловіків в сім'ях з різною структурою.

4. З'ясувати психологічні характеристики батьків з різними батьківськими позиціями в сім'ях з різною структурою.

Теоретико-методологічну основу магістерського дослідження склали положення психологічної науки про: психологію розвитку особистості (А. Bandura, D. Baumrind, Ж. Вірна, Л. Помиткіна, А.В. Rochlen, Л. Смалиус,

О. Угрин, З. Фройд, Н. Шавровська та ін.); уявлення про сім'ю як соціальну систему та роли конфігурації сім'ї у формуванні індивідуальних відмінностей в психологічних властивостях (О. Бондарчук, N. Darling, В. Крамченкова, M.E. Lamb, М. Мушкевич, Т. Піроженко, К. Сєдих, L. Steinberg та ін.); концепція батьківства (А. Андрейко, J. Belsky, В. Volling, О. Васильченко, В. Думанська, І. Кучманич, Ю. Савченко, О. Хартман та ін.).

Для реалізації поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, систематизація наукової літератури); *емпіричні* (тестування із застосуванням: особистісного опитувальника Г. Айзенка (EPI) та опитувальник "Рівень суб'єктивного контролю" Дж. Роттера для діагностики показників психолого-особистісних властивостей батьків; шкала сімейного оточення Р. Мооза для оцінювання соціального клімату в сім'ях усіх типів; опитувальник «Твердження про батьківство» К. Браунсона, Л.А. Гілберт для дослідження уявлень про батьківство; опитувальник «Взаємодія батьків із дитиною», призначений для діагностики особливостей взаємодії батьків і дітей; *методи статистичної обробки даних*: порівняльний аналіз середніх значень за допомогою t-критерію Стюдента (t-критерій для незалежних груп) для встановлення відмінностей в особистісних властивостях, оцінці чоловіками сімейного оточення у сім'ях різного типу; кореляційний аналіз К. Пірсона для визначення специфіки у взаємозв'язках таких характеристик: особистісних властивостей та особливостей сімейного середовища; особистісних властивостей та параметрів сімейного середовища для чоловіків у сім'ях різного типу; однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) з метою визначення відмінностей між групами батьків в оцінці параметрів сімейного середовища.

Для статистичної обробки даних використовували програмні пакети Statistica 6.0. (корпорація StatSoft).

Вибірка дослідження. Основну вибірку склали 28 батьків із сімей двох типів: сім'я з однією дитиною (7 осіб); сиблінгова сім'я (7 осіб); багатодітна

сім'я (7 осіб), неповна сім'я (7 осіб). Рівень освіти чоловіків у вибірці: вища освіта – 42,9 %; середня спеціальна – 39,3 %; середня освіта – 17,8 %. Вік чоловіків від 24 до 60 років. Дослідження проводилося на базі комунального закладу загальної середньої освіти “Луцька гімназія №20 Луцької міської ради” за сприяння і допомогою шкільного психолога.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що у роботі з авторської позиції систематизовані теоретичні дані та емпіричні результати щодо змісту поняття батьківства з точки зору особистісних властивостей чоловіка-батька, його уявлень про батьківство та особливостей сімейної взаємодії; емпірично експліковано уявлення чоловіків про батьківство (“верховенство”, “рівність”, “відторгнення” – кожна з яких відображає специфічну сторону батьківської ролі на основі більшого чи меншого домінування, включеності у виховання дітей та розподілу функцій в сім'ї), виокремлено типи батьківських позицій (“відповідальний батько”, “традиційний батько”, “відсутній батько” – кожна з яких є сукупністю уявлень чоловіка про роль батька) та презентовано особистісно-психологічні характеристики батьків з різними батьківськими позиціями в сім'ях з різною структурою.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що діагностичні результати запропонованої емпіричної програми можуть використовуватися психологами-консультантами як параметри можливої психокорекційної та розвивальної роботи з особами з чоловіками та членами їх сімей для гармонізації відносин в сімейній системі.

Обсяг і структура роботи. Робота складається з вступу, 2-х розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ БАТЬКА В СИСТЕМІ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

1.1. Соціально-психологічний дискурс феномену батьківства

Аналіз сучасних наукових даних демонструє, що феномен батьківства є результатом довготривалого соціокультурного розвитку. Соціологічні та історичні дослідження підтверджують, що батьківство насамперед є соціально зумовленим явищем. Кожна історична епоха формує власний образ ідеального батька, що, однак, нерідко суперечить реальному виконанню батьківських обов'язків у сімейному житті. При цьому образ батька неможливо розглядати у відриві від загальноприйнятих соціальних норм і стереотипів, які регламентують моделі поведінки в родині, а також уявлень про розподіл обов'язків між батьками у вихованні дітей. Соціальні очікування щодо ролі батька, включаючи материнські уявлення про його участь у сімейних справах, значною мірою залежать від соціального середовища й змінюються відповідно до політичних і культурних трансформацій [31].

У первісному суспільстві процес догляду та виховання дітей здійснювала вся родова спільнота. Відповідальність за дітей ділилася між усіма членами громади, що формувало в них відчуття належності до колективу, а не до конкретних батьків. У античну добу дитина юридично належала батькові подібно до іншої власності, а їхні взаємини будувалися на утилітарних засадах: діти виконували домашні справи, отримуючи натомість харчі. Батько мав абсолютну владу над членами своєї родини [31]. В арабських племенах минулого батько асоціювався з найвищим авторитетом у родині – годувальником, опікуном, законодавцем і каральною фігурою.

У культурах Стародавньої Греції та Риму дитина також перебувала в повній залежності від батька. Його слово було остаточним, а сини, навіть досягнувши дорослого віку, не мали жодних прав до смерті батька [29]. На

початку епохи християнства відносини між батьками та дітьми набувають більш гуманного і духовного забарвлення, починається розмежування батьківських та материнських функцій.

У середньовічному суспільстві із посиленням позицій церкви роль духовної особи значною мірою почала витісняти батьківську. Священик, як правило, вирішував значну частину сімейних питань. Ця тенденція зберігалася до XIV століття, коли церква почала надавати більшої ваги батьківству поряд із материнством. Згідно з ідеями Фоми Аквінського, для морального виховання дитини обов'язковими є наставництво та участь батька [29].

У добу Відродження акцент поступово зміщується до тепліших взаємин між батьками та дітьми. Здебільшого це стосувалося матерів, оскільки чоловіки були часто відсутні вдома через війну чи працю. Соціально-релігійні реформи закріпили за жінкою роль берегині домашнього вогнища, а батьківські обов'язки поступово перейшли під юрисдикцію державних інститутів [29]. У XVIII столітті образ батька-годувальника набуває домінуючого значення, що дозволяє жінкам активніше виконувати виховну функцію. Це призводить до формування концепції «материнської любові», а в XIX столітті – до закріплення ідеї «материнського інстинкту», що проголошує жінку природною вихователькою [29].

Американський дослідник Дж. Плек, вивчивши історію батьківства у США, виокремив кілька етапів його трансформації: у XVIII – на початку XIX століття батько був суворим духовним наставником; у першій половині XX століття – матеріальним забезпечувачем, відстороненим від виховання; в середині XX століття – зразком для ідентифікації за статевою роллю. З кінця 1960-х почала формуватися модель «нового батька» – турботливого, залученого до повсякденного виховання та догляду за дітьми, який водночас виконує функцію годувальника [48].

На думку Е. Ваттенберга, певна частина чоловіків цілком комфортно почувається у ролі тимчасового замітника матері, виконуючи її обов'язки в моменти її відсутності [55]. Попри вплив усталених стереотипів на моделі

батьківської поведінки, у сучасному суспільстві дедалі виразнішою стає тенденція до активної участі батьків у житті дітей з моменту їх народження. Така участь позитивно відображається і на подружніх стосунках – спільне виконання домашніх обов'язків дозволяє жінкам реалізовуватися в професійній сфері, а чоловікам – повноцінно здійснювати функції батька.

Сьогодні сучасні батьки схильні до меншої авторитарності, більшої емоційної залученості та емпатії, краще обізнані з потребами й повсякденними проблемами дітей. Отже, стереотипи батьківства на сучасному етапі – це досить суперечлива і складна система норм і очікувань, що продовжує трансформуватися під впливом соціально-історичних обставин. Формування інституту батьківства нерозривно пов'язане з еволюцією соціокультурного середовища, і роль батька змінювалася від абсолютного домінування до формальної участі, а нині – до рівноправного включення у виховання дітей і домашнє життя [31; 29; 48; 55].

Узагальнюючи вищевикладений історико-психологічний матеріал, можна виокремити такі основні аспекти розгляду батьківства. По-перше, це уявлення про батьківство, сформовані в подружжя, це певні установки, очікування, пов'язані з цінностями конкретної людини та зі стереотипами, що транслиуються в суспільстві. По-друге, це реальна поведінка батьків, що містить особливості взаємодії батьків із дитиною, стиль виховання, ставлення до дитини, емоції та почуття, які вона викликає.

Продовжуючи наші розмірковування з аналізу феномену батьківства, презентуємо доробки, які зосереджені в роботах як вітчизняних, так й зарубіжних психологів. Зокрема в багатьох експериментальних дослідженнях показано зв'язок між залученістю батька і відсутністю поведінкових порушень у дітей. Негативні прояви батьківської поведінки провокують виникнення складнощів у вихованні дітей, а «позитивне» батьківство, навпаки, знижує частоту подібних проявів. Крім того, соціальна компетентність дитини знижується за контролювального стилю батьківської поведінки і підвищується - за емоційно теплого.

Е. Пуне, Л. Сербін та ін. вивчали зв'язки між присутністю батька, вихованням з його боку і подальшим дитячим пізнавальним, а також поведінковим функціонуванням. У роботі проілюстровано вплив соціально-економічних чинників (сімейний дохід, освіта матері й батька) на пізнавальне функціонування і проблеми в поведінці дітей. Результати показали, що тільки для дівчаток молодшого шкільного віку присутність батьків є предиктором меншої кількості інтерналізованих проблем у передпідлітковому віці. І для хлопчиків, і для дівчаток позитивний батьківський контроль з боку батьків є предиктором як вищого виконавчого IQ (Performance IQ), так і меншої кількості інтерналізованих проблем більш як через шість років. Рівень невербального пізнавального функціонування в передпідлітковому віці збільшувався у тих дітей, батьки яких демонстрували позитивний ранній батьківський контроль і проживали з дітьми в період середнього дитинства. Також у цих дітей було менше проблем із поведінкою в школі пізніше порівняно з іншими дітьми. Було зроблено висновок, що присутність батьків незначною мірою передбачила виконавчий IQ (Performance IQ) і значно передбачила інтерналізовані проблеми в школі тільки тоді, коли контроль батьків було включено в модель. Ці результати є доповненням до літератури, яка припускає, що татусі роблять істотний внесок у дитяче пізнавальне та повсякденне функціонування та сприяють просуванню ідей, які заохочують батьків до спільного проведення часу з дітьми, сприяють сприятливому батьківству та участі в житті дитини через курси виховання [49].

У дослідженні П. Шacht і Е. Каммінгс аналізувалися зв'язки між поведінкою батьків у сімейному контексті та дитячою адаптацією. Е. Каммінгс аналізувалися зв'язки між поведінкою батьків у сімейному контексті та дитячою адаптацією, включно з роллю батьківських депресивних ознак, конфліктної шлюбної поведінки батьків, батьківського виховання та дитячої емоційної безпеки. Результати показали, що батьківська поведінка може відігравати важливу роль у дитячій адаптації протягом тривалого часу. Дитяча емоційна безпека є проміжною змінною у відносинах між поведінкою батька в сімейному

контексті та дитячим розвитком. Виявлено зв'язки між батьківським пияцтвом і негативною шлюбною конфліктною поведінкою. Руйнівна шлюбна конфліктна поведінка батьків, своєю чергою, пов'язана зі зниженням позитивного виховання. Брак позитивного виховання пов'язаний зі зменшенням емоційної безпеки дітей, тоді як емоційна ненадійність також значно пов'язана з розвитком екстерналізованих та інтерналізованих дитячих проблем. Отже, проблема пияцтва батьків негативно пов'язана з багатьма сімейними підсистемами, включно зі шлюбною підсистемою та стосунками батьків і дітей. Таким чином, збій в одній із підсистем сім'ї призводить до руйнування інших [51].

У засвоєнні дітьми моральних норм найважливішу роль відіграє батько. Батьки демонструють дитині певні моделі поведінки та їхню моральну оцінку, це відбувається за посередництвом слів і вчинків, що відображають ставлення батьків до різних подій і поведінки інших людей. Роль батька полягає у формуванні для дитини меж поведінки через покарання за одні вчинки та заохочення за інші. У ранньому дитинстві саме батьки є для дитини провідниками цінностей, прийнятих у суспільстві, оскільки через батька і матір дитина взаємодіє із соціумом [12].

Засвоєння моральних норм залежить від низки чинників. По-перше, це боязнь втратити батьківську любов, по-друге, ідентифікація з батьком, по-третє, розвиток емпатії та почуття провини через батьківську оцінку та пояснення наслідків поведінки дитини. Загалом ідентифікація є найбільш значущим чинником засвоєння моральних норм сином під час взаємодії з батьком, оскільки заслужити любов батька можна тільки в процесі морального розвитку. Подібні результати були отримані в дослідженні Ю. Савченко, яка довела провідну роль батька у формуванні відповідальності в дитини, це пояснюється тим, що батько заохочує прояви самостійності та незалежності дитини, надаючи їй можливість самій відповідати за свої дії [19].

Дослідники виокремлюють такі етапи прийняття ролі батька, як 1) стереотипне уявлення про батьківство, 2) переосмислення стереотипів упродовж вагітності, 3) власне формування ролі після народження дитини.

В. Думанська також виокремлює чинники, що впливають на прийняття ролі батька чоловіком: ставлення жінки до батька своєї дитини; особливості стосунків чоловіка з власним батьком та специфіка батьківської сім'ї; вік чоловіка; участь батька у спілкуванні з дитиною до народження та у період дитинства; участь батька у пологах [6].

Отже в реалізації батьківської ролі важливого значення набуває прийняття чоловіком ролі батька. Формування різноманітних аспектів прийняття себе як батька починається заздалегіть до непосредної взаємодії з дитиною.

А. Андрейко в одній із своїх праць зазначає, що в житті сучасного чоловіка особливої значущості набуває сім'я, бо сприяє особистісному зростанню, самореалізації, професійному просуванню. Сім'я не тільки зміцнює соціальний статус, а й посідає друге місце за значимістю після саморозвитку. Для чоловіків із високим рівнем самоактуалізації сім'я є можливістю реалізувати себе, вони ініціативні та відповідальні у виконанні обраних ними ролей; а для чоловіків із низьким рівнем самоактуалізації сім'я є способом впоратися зі своєю тривогою або її джерелом [1].

Ще в одному дослідженні знаходимо результати, які показали, що внутрішньо прийняте батьківство впливає на статево-рольову ідентифікацію чоловіка, його задоволеність життям, а також на світогляд. Чоловіки, задіяні у вихованні дітей, гнучкіше розуміють чоловічу роль та стереотип мужності. Задіяні батьки вважають батьківство важливою складовою своєї чоловічої ролі [49].

У роботі Ш. Барт було виявлено взаємозв'язки між самоповагою чоловіка та прийняттям турботи про дітей на себе, між продуктивністю на роботі та задоволеністю сімейним життям, а також показано, що уявлення чоловіків про цінність людського життя змінюються в бік важливості благополуччя дитини, її нормального розвитку [31].

Дослідження С. Тремблай і Т. Пірс присвячене аналізу того, як батьки й матері сприймають роль батька і як це сприйняття сформувалося в кожного з них. Автори зазначають, що батьків дедалі більше переконують брати участь у

турботі про дітей. Хоча статистика і показує, що останніми роками турбота батьків про дітей збільшилася, матері дітей дошкільного віку, як і раніше, відводять удвічі більше часу на турботу про дітей, ніж батьки. Така несправедливість у розподілі домашніх обов'язків у межах пари може бути пояснена стосунками батьків, віруваннями та сприйняттям. Дійсно, було відзначено, що матері бачать себе більш компетентними у піклуванні про дітей, ніж батьки. С. Тремблей і Т. Пірс вивчали взаємозв'язки між материнським сприйняттям батьківської залученості, сприйняттям чоловіків себе як батька та сприйняттям їхніх стосунків із матір'ю за перші 18 місяців після народження першої дитини, тобто під час переходу до статусу батька. Аналізувалися такі показники, як сприйняття батьком важливості їхньої батьківської ідентичності, їхньої батьківської самоефективності та їхньої задоволеності шлюбом, а також сприйняття матерями якості та кількості участі батьків у догляді за дитиною. Результати показують, що більша батьківська самоефективність батьків у два місяці передбачає сприйняття матерями більшої батьківської залученості у п'ять місяців. Навпаки, сприйняття матерями більшої батьківської залученості у два місяці пророкує більшу батьківську самоефективність і шлюбне задоволення батьків у п'ять місяців. Це дослідження висуває на перший план важливість перших кількох місяців після народження дитини для сприйняття батьківства в межах пари. Результати доводять, що матері та батьки взаємно впливають на сприйняття один одним батьківства [54].

Р. Джа і С. Шоппер-Салліван зазначають, що зростання досліджень у царині батьківства збільшило інтерес до феномену співбатьківства, ключового аспекту сімейної системи, що охоплює якість координації між дорослими в їхніх батьківських ролях. Співбатьківські стосунки як «виконавча підсистема сім'ї» виявилися більш пов'язані з дитячими досягненнями, ніж інші аспекти міжбатьківських стосунків. Автори статті досліджували і виявили зв'язки між залученістю батька і співбатьківством. Безумовно, більша батьківська залученість у гру з дитиною була пов'язана зі збільшенням підтримуючої та зменшенням підриваючої батьківської поведінки протягом довгого часу.

Багатогруповий аналіз показав, що ці зв'язки не відрізнялися для родин, де обидва батьки працюють, і для родин з єдиним добувачем (батьком), проте ці зв'язки відрізняються для родин, сфокусованих на доньках, і родин, сфокусованих на синах. Це дослідження підкреслює потенціал впливу батьківства на співбатьківство [38].

Дослідники А. Ісакко, К. Гарфілд та Т.Е. Рогес загострюють увагу на тому, що співбатьківство виступає в якості центрального сімейного процесу. Співбатьківство визначається як взаємодія між двома людьми і більше в межах сім'ї, які відповідальні за благополуччя дитини; співбатьки вирішують, як вони розподілятимуть відповідальність за турботу про дітей і співпрацюватимуть у виховних ролях. Зазначається, що роль співбатьківства може бути незнайомою багатьом батькам, тому необхідно дослідити сприйняття батьками підтримуючої співбатьківської поведінки [40].

Як зазначає О. Хартман, взаємодія між окремими складовими батьківства відбувається завдяки їхній взаємозалежності, оскільки ці компоненти виступають психологічними формами вираження батьківської ролі. Так, когнітивний аспект охоплює усвідомлення батьками спорідненості зі своєю дитиною, власне уявлення про себе в ролі матері чи батька, образи ідеального батька/матері, а також уявлення про партнера як про співбатька або співматір спільної дитини. До цієї складової також належать знання про основні батьківські обов'язки та уявлення про особливості своєї дитини.

Емоційний компонент включає особистісне переживання батьківства, емоційне ставлення до себе в цій ролі, відчуття батьківської любові, переживання та ставлення до свого партнера як до матері чи батька дитини. Він відображає суб'єктивну емоційну залученість людини в батьківсько-дитячі стосунки.

Поведінковий аспект стосується конкретних дій та вмінь, пов'язаних із доглядом за дитиною, її матеріальним забезпеченням, вихованням та навчанням. Він також охоплює особливості взаємодії між подружжям у контексті виконання

батьківських функцій, а також практичне втілення обраного стилю сімейного виховання [27].

Підсумовуючи огляд феномена батьківства, варто наголосити, що як суспільство в цілому, так і конкретна родина формують зовнішній зразок батьківської поведінки – систему норм і моделей, в межах яких дозволяється варіативність. Кожен індивід адаптує цей зовнішній досвід крізь призму власних цінностей, установок і психологічних характеристик. У результаті відбувається узгодження внутрішніх моделей батьківства обох членів подружжя, що дозволяє сформувати спільну сімейну стратегію виховання [20].

1.2. Роль батька в системі сімейної взаємодії з дітьми

Загалом система взаємин між людьми є основною опосередкованою ланкою у формуванні особистості. Соціальні відносини можна розглядати через роль, яку відіграє людина в соціально-історичних спільнотах і соціальних групах, колективах. Сім'я якраз й є однією з малих соціальних груп, у якій відбувається розвиток особистості дитини та становлення її індивідуальності за рахунок взаємовідносин, що складаються, та особливостей впливу членів сім'ї один на одного. Існують різні точки зору щодо того, в якому напрямі здійснюється вплив у сім'ї – від батьків до дитини чи навпаки.

Упродовж тривалого часу дослідження людського розвитку ґрунтувалися на простій моделі впливу батьків, яка припускає, що вплив у сім'ї відбувається переважно в одному напрямі – від батьків до дитини. Прихильники цієї точки зору стверджували, що авторитетний батько забезпечує позитивні результати розвитку [за 9].

Д. Баумрінд зазначає, що діти авторитетних батьків спочатку нерідко чинять опір батьківським вимогам. Але зрештою виконують те, що від них вимагається, тому що батьки тверді у своїх вимогах і досить терплячі для того, щоб дати дітям час на виконання, не поступаючись дитячим нерозумним вимогам і не вдаючись до сили [32]. Справді, лонгітюдні дослідження ранніх

батьківських стратегій контролю, що їх використовують матері стосовно дітей віком від 1,5 року до 3 років, узгоджуються з гіпотезою Д. Баумрінд про батьківський вплив. Діти авторитетних матерів, які робили акцент на тому, що можна робити, і реагували на неслухняність терпляче, але твердо, рано чи пізно починали слухатися, а кількість їхніх поведінкових проблем знижувалася. Навпаки, діти матерів, чийі вимоги підкреслювали те, чого робити не можна, і тих, хто застосовував довільні та силові стратегії контролю, були менш слухняними та виявляли зростання проблем поведінки [41].

Дж. Белскі вважає, що особистість батьків найбільшою мірою визначає те, як батьки вибудовують взаємини з дітьми. Він разом із колегами серед детермінант батьківства виокремлює характеристики особистості батька до появи дитини, подружнє функціонування і сімейну підтримку. На їх думку, здібності до адаптації, до позитивної підтримуючої поведінки та саморозвиток є основними особистісними параметрами батьків [33; 34].

У більшості досліджень доведено, що «зріла» батьківська особистість успішніше справляється з батьківським функціонуванням [10; 50; 52]. Такі особистісні якості, як емоційна стабільність, відкритість досвіду, доброзичливість і контроль імпульсивності, позитивно пов'язані з позитивною батьківською підтримкою і контролем, а екстраверсія більш пов'язана з негативним контролем, але також і з більшою теплотою та підтримкою [22].

Рівень екстраверсії значуще не відрізняється у батьків із сімей різних типів. Загалом матері є емоційно нестабільними порівняно з батьками. При цьому рівень нейротизму значуще нижчий у батьків сиблінгів, порівняно з матерями та батьками, які мають одну дитину. Рівень інтернальності найменший у батьків (насамперед, матері) у багатодітній родині [4]. Також виявлено взаємозв'язки показників особистісної сфери батьків і параметрів батьківського ставлення, спільні для сімей із різною кількістю дітей. Щодо старшої дитини виявлено зв'язок між інтернальністю, послідовністю в батьківських вимогах і згодою з дитиною. У вибірках багатодітних батьків і батьків, які мають одну дитину, спільними є зв'язки рівня суб'єктивного

контролю і задоволеності стосунками з молодшою дитиною. Виявлено специфічні зв'язки. Для батьків із багатодітної сім'ї найбільш значущою особистісною властивістю стосовно старшої дитини є інтернальність, а стосовно молодшої – невротизм. У сиблінговій сім'ї послідовність батьків щодо старшої та молодшої дитини більшою мірою залежить від особистісних властивостей [17].

Таким чином, дослідники доходять висновку, що детермінантами батьківської поведінки є такі особистісні властивості, як стабільність емоцій і високий самоконтроль, відкритість до нового та інтернальність, висока екстраверсія та орієнтація на досягнення. Поєднання цих характеристик дає змогу батькам надавати дітям більше підтримки, висловлювати їм свою ніжність, бути чуйними, створювати умови для інтелектуального розвитку [16].

Модель впливу дитини, навпаки, стверджує, що вплив дітей на батьків сильніший, ніж батьків на дітей. Прихильники цієї точки зору наполягають на тому, що авторитетне батьківське функціонування видається таким адаптивним тому, що спокійні, керовані та здібні діти схиляють своїх батьків до більш авторитетного стилю. Надзвичайно вперті та імпульсивні діти, що демонструють низький самоконтроль, можуть змушувати дорослих до застосування більш жорстких форм батьківського функціонування [42].

Розглядаючи роль дитячих характеристик, показано, що мати позитивно регулює поведінку дитини, коли спостерігається пряма кореляція між її чутливістю і такою властивістю темпераменту дитини, як самоконтроль. Щодо властивості темпераменту «боязкість» було отримано аналогічні результати, вищі показники соціалізації демонструють ті діти, які мають низький показник за шкалою «боязкість», їхні матері мають позитивний контроль дитячої поведінки [2].

Окрім взаємодії дитини з матір'ю, практично кожна психологічна школа торкалась питання ролі батька в житті дитини і сім'ї загалом.

Зупинимось докладніше на підходах у рамках психоаналізу, біхевіоризму, сімейної психології та деяких конкретних авторів. Психоаналітичний напрям

здебільшого вивчає роль батька в психосексуальному розвитку дитини. За З. Фройдом, батько є центральною фігурою в едиповому комплексі, який, своєю чергою, – центральний елемент усього класичного психоаналізу. Хлопчик переживає постійну емоційну амбівалентність, оскільки любить свого батька, захоплюється ним, але при цьому сприймає його як першорядного порушника власного інстинктивного життя [26]. На третьому році життя батько з'являється в житті дитини як суперник і заборонна інстанція (тобто окремо від матері і як специфічно батьківський елемент). На відрізку розвитку між третім і шостим роком найважливіше завдання батька полягає в тому, щоб допомогти дитині вийти з діадних стосунків із матір'ю і через систему заборон повернути дитину до реальності та до інших людей. Важливе завдання цього періоду - подолання едипового комплексу.

Становлення статевої ідентичності дитини пов'язане з якістю батьківської взаємодії. Хлопчик, спілкуючись із батьком, формує свої уявлення про зріле кохання, набуває навичок, необхідних у професійній діяльності, які визначають його продуктивність у майбутньому, а також оцінює самого себе. У ситуації відсутності батька самооцінка знижується і виникають складнощі з контролем агресії, навпаки, любов батька підвищує самооцінку дитини. Загалом взаємодія з батьком формує в дитини почуття відповідальності, наполегливість, творчий підхід до розв'язання завдань і позитивне ставлення до світу [37].

Отже, представники психоаналізу виокремлюють такі аспекти ролі батька: батько як об'єкт захоплення, носій сили, доброти й мудрості; батько як близький дорослий, що реалізує потребу в захисті та безпеці; батько як регулятор поведінки, джерело моральних і соціальних норм.

Основний акцент у рамках біхевіористської моделі дитячо-батьківських стосунків робиться на поведінку і дисципліну. Дж. Наттін розглядав батьків як посередників, які підкріплюють і виявляють поведінку, що підлягає зміні для формування більш зрілих форм поведінки [47]. На думку А. Бандури, поведінка батьків – це модель, зразок для наслідування дитини під час вибудовування власної поведінки. Таким чином, батьківство розглядається з точки зору

виконання дій, необхідних для реалізації соціальної ролі батька. Батька сприймають як важливу частину середовища, як особу, що присікає або заохочує поведінкові реакції дитини, і на основі цього формує соціально схвалювану поведінку [30].

На думку Дж. Белскі, сім'я складається з таких елементів — особливості поведінки дитини та специфіка її розвитку, характеристика батьків (особистісний ресурс батьків), джерела стресу та підтримки, які впливають одне на одного. Прямий вплив здійснюється через стосунки «мати-дитина», а непрямий — через вплив батька на ці стосунки. Також Дж. Белскі зазначає, що ускладнення сімейної системи відбувається за рахунок участі у вихованні старшого покоління та появи сиблінгів. Таким чином, системний підхід дає змогу розглядати всіх членів сім'ї, а не лише стосунки матері та дитини. Крім того, сім'я перебуває в постійному розвитку за рахунок розвитку індивідуальності кожного її члена. Цей розвиток впливає на особливості взаємодії та взаємовпливу в сім'ї. Згодом модель Дж. Белскі отримала розвиток у подальших дослідженнях. Було показано, що економічний статус сім'ї, підтримка подружжям одне одного справляє як прямий, так і опосередкований вплив на якість функціонування батьків [34].

Роботи Д. Баумрінд та її колег присвячені батьківським стилям виховання та соціалізації дітей [32]. Автори запропонували та розглянули поняття «авторитетного» батьківського стилю. На основі ідей Д. Баумрінд продовжилося розроблення проблеми батьківського стилю в роботах Е. Маккобі та Дж. Мартін. Вони розглядають стиль з позицій двох вимірів - як ступінь вимогливості та чуйності батьків. Зокрема, ними був позначений «відсторонений» стиль батьківського функціонування [43].

У роботі Н. Дарлінг і Л. Стейнберн запропоновано інтегративну модель батьківського функціонування [36]. Описуються дві складові — батьківські практики та батьківський стиль. Основою є цінності та цілі батьків щодо соціалізації дітей. Батьківські практики безпосередньо визначають результати розвитку, тоді як батьківський стиль насамперед впливає на співвідношення між

практиками та результатами їх реалізації, а також на ступінь прийняття батьківської соціалізації, яка своєю чергою впливає на батьківські практики. Батьківські практики – що хочуть батьки від дитини, а стиль – як це робиться

Таким чином, стиль виховання стає тією змінною, яка визначає як результати батьківського впливу, так і прагнення дитини піддаватися впливу. Загалом, системний підхід дає змогу по-новому поглянути на функціонування сім'ї. Оскільки внесок кожного члена сім'ї важливий для подальшого розвитку, відсутність будь-якого компонента призведе до порушення стабільності та стійкості сімейної системи.

Говорячи про батьківську роль, варто торкнутися таких аспектів, як структура чоловічої ролі, компоненти, від яких вона залежить, чинники, що впливають на її формування.

Розглядаючи структуру чоловічої ролі, Е. Томпсон і Дж. Плек виокремлюють такі компоненти: 1. Норма успішності або норма статусу – стереотип, згідно з яким величина заробітку чоловіка визначає його цінність у суспільстві. 2. Норма емоційної твердості – стереотип, який стверджує, що чоловік має бути малоемоційним, стриманим і здатним без зовнішньої допомоги розв'язувати проблеми, пов'язані з появою почуттів та емоцій. 3. Норма антижіночності – стереотип, пов'язаний із тим, що чоловік не повинен володіти жіночими якостями [53].

Компоненти, від яких залежить роль батька, виокремлюють М. Уест і М. Коннер. До них належать кількість дітей, яких має і за яких відповідальний батько; ступінь його влади над ними; кількість контактів батька з дітьми та кількість спільно проведеного часу з ними і з дружиною; відповідальність батька за формування в дітей певних навичок і базових цінностей; кількість часу, що витрачається на безпосередній догляд за дітьми; міру участі батька в подіях ритуального характеру; кількість часу, що його батько витрачає на трудову діяльність задля забезпечення сім'ї; зусилля, яких потрібно докладати, щоб захищати сім'ю від насильства [за 11].

М. Інгер-Таллман розглядає зв'язок між тим, наскільки залучений батько до справ сім'ї після розлучення, і його ідентичністю. Авторка розглядає такі параметри: стереотипи, сформовані в суспільстві щодо розлучення; те, як батько сприймає виховання матері; емоційну стабільність батька та матері, стосунки між ними; стать дитини; фінансову безпеку та економічну стабільність батька; наявність або відсутність підтримки з боку оточуючих [39].

У. Марсілійо пропонує розглядати батьківство з погляду теорії, що його описує: теорія життєвого шляху розглядає зміни досвіду батьківства у зв'язку з певними етапами життя чоловіка; соціальна описова теорія акцентує увагу на тому, що чоловіки засвоюють зразки батьківської ролі, прийняті в даній культурі; теорія соціальної ідентичності описує сприйняття батьком своєї ідентичності стосовно інших ролей, яких він дотримується в суспільстві [45].

Також в навчально-психологічній літературі знаходимо інформацію про виокремлення чинників, що впливають на розвиток і становлення батьківства. До них належать: характерний для певної культури тип сім'ї; віра і релігія, що її сповідує народ; рівень життя конкретного суспільства; стереотипи мужності й жіночності, батьківства й материнства; стосунки чоловіка з власними батьками, із дружиною та дітьми; особистісні особливості дитини [15]; опис чотирьох груп чинників, що впливають на формування батьківської ролі: взаємовідносини в подружній діаді; вплив дружини чоловіка на його становлення в ролі батька; чинники середовища; особистість дитини (стать, вік, індивідуальні особливості [23]; огляд чотирьох груп факторів: внутрішньосімейні, які включають якості чоловіка; внутрішньосімейні, які визначаються типом сім'ї та відносинами чоловіка з матір'ю дитини; батьківський стаж – стаж батька в якості батька, історичний і культурний фактори [28].

Узагальнення чинників, що впливають на формування батьківської ролі, дає змогу зазначити, що саме тип сім'ї та відносини, що вибудовуються всередині неї, є значущим показником становлення ролі батька. Типи взаємодії батька з дитиною виокремлюють за різними показниками – за типом

батьківської сімейної залученості, за стилем батьківства, за мірою доступності батька для дитини тощо. Тому варто їх більш детально розглянути.

За кількістю часу та якістю спілкування У. Шнейдер і У. Фтенакіс виокремлюють такі типи взаємодії батька і дитини. *Традиційний батько* – авторитетний, сильний батько, головна мета якого – захист сім'ї та її матеріальне забезпечення. Він відсторонений від взаємодії з дитиною, найчастіше демонструє авторитарний стиль виховання. Практично всі домашні обов'язки виконує мати. *Батько партнер* – помічник і партнер по іграх, зразок для наслідування. У сім'ї має досить гнучкий розподіл ролей, батько відіграє значну роль у вихованні та житті дитини, а також займає активну позицію в сім'ї. *«Новий батько»* – батько, який бере участь у самому процесі народження дитини, присутній під час пологів, пізніше піклується про дитину-немовля разом із матір'ю, має з нею тісний емоційний зв'язок. Дитина так само важлива для батька, як і для матері [за 3].

Також про різні типи батьківства йдеться в інших працях. Зокрема, виокремлюють так зване «генеративне батьківство», що характеризується залученістю батька до життя дитини, проявом турботи і творчого підходу до виховання, відповідальністю в реалізації власної ролі, а також матеріальним забезпеченням сім'ї. Цей стиль властивий сім'ям середнього і вище середнього достатку, які мають гарну освіту. Негативні стилі характеризуються небажанням батька мати дітей, а якщо дитина з'являється, то такі батьки не хочуть брати участь у вихованні та утримувати сім'ю [44].

Також співвідносять особливості батьківської поведінки з моделями маскулінності. Пропонується поділ відповідно до двох моделей – традиційної та нової. Традиційна модель передбачає виокремлення двох типів – традиційний батько «старих часів», що вибудовує взаємодію в сім'ї з позиції керівника, та «відсутній батько», який у психологічному плані віддалений від сім'ї та практично не реалізує батьківських функцій. Нова модель маскулінності визначає такі типи, як «відповідальний батько», і «новий». «Відповідальний» батько характеризується високим рівнем включеності в процес виховання і

догляду за дитиною. «Новий батько» нарівні з матір'ю виконує додаткові обов'язки та функції, пов'язані з вихованням і доглядом, такий батько бере на себе відповідальність за свою сім'ю [за 21].

Досить оригінальною є й така типологія: «емоційно-відкидаючий тип» – ці батьки негативно ставляться до дітей, вважають їх тягарем, ігнорують їхні потреби, їм властиве жорстоке поводження з дітьми; «гіперопікунський тип» – такі батьки велику кількість сил, енергії та часу витрачають на свою дитину, вони сприймають виховання як своє головне призначення; «заохочувальний тип» – уникають застосовувати покарання у вихованні, вважають, що тільки заохочення може дати позитивні результати; «ігноруючий тип» – малою мірою задовольняють потреби дітей, не зацікавлені в емоційному контакті та спілкуванні з ними; «потураючий тип» – створюють ситуацію всездозволеності для дитини, оскільки недостатньо чітко вибудовують систему вимог і заборон; «гіпоопікунський тип» – таким батькам притаманний низький рівень контролю й опіки стосовно дитини, вони приділяють їй мало часу, не виявляють інтересу до її справ і проблем [за 18].

В психологічних доробках знаходимо матеріал про чинники, що впливають на взаємовідносини батька і дитини, а саме на перший план виводяться індивідуальні чинники батька, матері та дитини; чинники стосунків матері і батька; впливи навколишнього середовища [46]. Автор вважає, що участь батька у вихованні дитини визначається низкою чинників – індивідуальними (мотиви та переконання батька; стосунки в батьківській сім'ї; вік, коли став батьком; стать дитини); чинником сім'ї (взаємовідносини в діаді «мати-дитина», у тріаді «мати-дитина-батько», подружні стосунки); позасімейними (стосунки з друзями та рідними); суспільними або формальними (взаємини з колегами по роботі, система охорони здоров'я, пологового будинку); культурними (культура дитинства хлопчиків; ставлення чоловіка до ролі батька, сформоване в дитинстві; переконання і цінності сім'ї національного характеру) [там само].

Серед напрацювань цікавим є поняття “батьківська позиція” як система відносин батька (батька, матері) до своєї дитини, до себе як батька (батька, матері), батьківської ролі, батьківству загалом і до виховної практики. Тому й виокремлюють батьківські позиції двох типів: адекватна і неадекватна (потураюча, надмірно вимоглива, відсторонена, нестійка, перверсивна) [за 8]. Також батьківську позицію розглядають з таких аспектів, як-от: з погляду мовленнєвих конструктів і способів поведінки, установок батька, реальної спрямованості, в основі якої лежить оцінка дитини, що виражається у способах і формах взаємодії з дітьми, поведінки батька і матері, способів впливу і характеру поводження з дитиною, характеру емоційного ставлення батька і матері до дитини [там само]. Отже, батьківська позиція – це сукупність уявлень чоловіка про роль батька, що реалізується у батьківській поведінці, ставленні до дитини та характері дитячо-батьківської взаємодії.

Отже, підводячи підсумки теоретичного аналізу, можемо зазначити, що дослідження взаємодії батька з дитиною досить різноманітні, і для цього є різні підстави (кількість часу, якість спілкування батька з дитиною, оцінка поведінки батька, співвідношення з моделями маскулінності) і різні терміни (типи взаємодії, моделі поведінки, батьківська позиція). Узагальнюючи, можна припустити наявність трьох основних типів батьківської позиції - «традиційний батько», «відповідальний» («новий») і «відсутній». Попри обмеження, пов'язані з типологіями, всі основні характеристики батьківської поведінки вкладаються в окреслені типи на підставі більшого чи меншого домінування, включеності та рівності в сім'ї.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ВПЛИВУ ФЕНОМЕНУ БАТЬКА НА СИСТЕМУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

2.1. Організація та методи дослідження

Дослідження проводилося в період з 2024 року в *три етапи*. Перший етап був присвячений аналізу літератури та узагальненню основних підходів до дослідження батьківства. Визначалися цілі та завдання дослідження, здійснювався підбір методів і методик. На другому етапі відбувалося збирання емпіричного матеріалу. На третьому етапі проводили опрацювання, інтерпретацію емпіричних даних; підбивали підсумки дослідження, уточнювали окремі теоретичні положення, здійснювали оформлення роботи, готували матеріал для обговорення на науково-практичній конференції.

Основну *вибірку* склали 28 батьків із сімей двох типів: сім'я з однією дитиною (7 осіб); сиблингова сім'я (7 осіб); багатодітна сім'я (7 осіб), неповна сім'я (7 осіб). Рівень освіти чоловіків у вибірці: вища освіта – 42,9 %; середня спеціальна – 39,3 %; середня освіта – 17,8 %. Вік чоловіків від 24 до 60 років. Дослідження проводилося на базі комунального закладу загальної середньої освіти “Луцька гімназія №20 Луцької міської ради” за сприяння і допомогою шкільного психолога.

До основних *методів*, які використовувалися у роботі, належать: аналіз літературних джерел; метод поперекових зрізів; методи психодіагностичного опитування; статистичні методи аналізу даних.

Діагностичний інструментарій, обраний відповідно до цілей і завдань цього дослідження:

1. *Особистісний опитувальник Г. Айзенка (EPI)* [7] призначений для вивчення індивідуально-психологічних рис особистості з метою діагностики ступеня вираженості таких властивостей як нейротизм, екстра-, інтроверсії. На оцінювання екстраверсії - інтроверсії спрямовано 24 запитання, на виявлення

нейротизму (емоційної стабільності-нестабільності) – 24, а контрольну групу запитань, що призначено для оцінювання щирості випробовуваного, його ставлення до обстеження та достовірності результатів, становлять 9. Опитувальник складається з двох основних шкал і «шкали брехні».

Короткий опис шкал:

Екстраверсія – інтроверсія. Цей фактор біполярний і являє собою характеристику індивідуально-психологічного складу людини, крайні полюси якої відповідають орієнтації особистості або на світ зовнішніх об'єктів (екстраверсія), або на суб'єктивний внутрішній світ (інтроверсія). Позитивний полюс шкали утворюють такі характеристики, як товариськість, імпульсивність, відкритість, балакучість, активність, безтурботність. Негативний полюс – стриманість, сором'язливість, замкнутість, рефлексивність, врівноваженість, розважливість.

Нейротизм утворює шкалу, на одному полюсі якої перебувають люди, що характеризуються надзвичайною стійкістю, зрілістю та прекрасною адаптованістю (емоційна стійкість), а на іншому – надзвичайно знервовані, нестійкі та погано адаптовані (емоційна нестійкість). Позитивний полюс шкали утворюють такі характеристики, як емоційна стабільність, спокій і задоволеність. Негативний полюс – напруженість, тривожність, схильність до поганого настрою, схильність до різних занепокоєнь і страхів.

2. Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (РСК) [7]. Опитувальник РСК складається з 44 пунктів. З метою підвищення достовірності результатів опитувальник збалансовано за такими параметрами: 1) за інтернальністю-екстернальністю – половину пунктів опитувальника сформульовано так, що позитивну відповідь на них дадуть люди з інтернальним РСК, а іншу половину сформульовано так, що позитивну відповідь на них дадуть люди з екстернальним РСК; 2) за емоційним знаком – однакова кількість пунктів опитувальника описує емоційно позитивні та емоційно негативні ситуації; 3) за напрямом атрибуцій – однакова кількість пунктів сформульована в першій і третій особі.

Короткий опис шкал:

1. *Шкала загальної інтернальності (Із)*. Високий показник за цією шкалою відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Люди з цими показниками вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті були результатом їхніх власних дій. Низький показник за шкалою (Із) відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі випробовувані не бачать зв'язку між своїми діями і значимими для них подіями життя.

2. *Шкала інтернальності у сфері досягнень (Ід)*. Високі показники за цією шкалою відповідають високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями та ситуаціями. Низькі показники за шкалою (Ід) свідчать про те, що людина приписує свої успіхи, досягнення і радості зовнішнім обставинам.

3. *Шкала інтернальності у сфері невдач (Ін)*. Високі показники за цією шкалою свідчать про схильність звинувачувати самого себе в різноманітних невдачах, неприємностях і стражданнях. Низькі показники (Ін) свідчать, що випробовуваний схильний приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати їх результатом невдачі.

4. *Шкала інтернальності в сімейних стосунках (Іс)*. Високі показники за цією шкалою означають, що людина вважає себе відповідальною за події її сімейного життя. Низький (Іс) вказує на те, що суб'єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значущих ситуацій, що виникають у його сім'ї.

5. *Шкала інтернальності в царині виробничих відносин (Ів)*. Високий (Ів) свідчить про те, що людина вважає свої дії важливим чинником в організації власної виробничої діяльності. Низький (Ів) вказує на те, що випробовуваний схильний приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, везінню – невезінню.

6. *Шкала інтернальності в царині міжособистісних стосунків (Ім)*. Високий показник (Ім) свідчить, що людина вважає себе здатною викликати повагу і симпатію тощо. Низький (Ім), навпаки, вказує на те, що людина не

вважає себе здатною активно формувати своє коло спілкування і схильна приписувати свої стосунки результатам дій партнерів.

7. *Шкала інтернальності щодо здоров'я та хвороби (Із)*. Високі показники (3) свідчать про те, що випробовуваний вважає себе багато в чому відповідальним за своє здоров'я. Людина з низькими показниками (Із) вважає здоров'я і хворобу результатом випадку і сподівається, що одужання настане в результаті дій інших людей, насамперед лікарів.

8. *Шкала сімейного оточення Р. Мооза [24]*. Шкала сімейного оточення (ШСО) призначена для оцінювання соціального клімату в сім'ях усіх типів. ШСО була створена для вимірювання трьох основних компонентів функціонування сімейної системи: стосунки, особисте зростання та управління системою. Опитувальник складається з 90 запитань та включає десять шкал, кожна з яких представлена дев'ятьма пунктами, що мають стосунок до характеристики сімейного оточення.

Короткий опис шкал.

А. Показники стосунків між членами сім'ї.

1. *Згуртованість (З)*. Ступінь, у якому члени сім'ї піклуються один про одного, допомагають один одному; вираженість почуття приналежності до сім'ї.

2. *Експресивність (Е)*. Ступінь, у якому в даній сім'ї дозволяється відкрито діяти і висловлювати свої почуття.

3. *Конфлікт (К-т)*. Ступінь, у якому відкрите вираження гніву, агресії та конфліктних взаємин загалом характерне для сім'ї.

Б. Показники особистісного зростання.

4. *Незалежність (Н)*. Ступінь, у якому члени сім'ї заохочуються до самоствердження, незалежності, самостійності в обмірковуванні проблем та ухваленні рішень.

5. *Орієнтація на досягнення (ОД)*. Ступінь, у якому різним видам діяльності (навчанню, роботі тощо) надається характер досягнення і змагання.

6. *Інтелектуально-культурна орієнтація (ІКО)*. Ступінь активності членів сім'ї в соціальній, інтелектуальній, культурній і політичній сферах діяльності.

7. *Орієнтація на активний відпочинок (ВАТ)*. Ступінь, у якому сім'я бере участь у різних видах активного відпочинку та спорту.

8. *Морально-нормативні аспекти (МНА)*. Ступінь сімейної поваги до етичних і моральних цінностей та положень.

В. Показники управління сімейною системою.

9. *Організація (О)*. Ступінь важливості для сім'ї порядку та організованості в плані структурування сімейної активності, фінансового планування, ясності та визначеності сімейних правил та обов'язків.

10. *Контроль (К-л)*. Ступінь ієрархічності сімейної організації, ригідності сімейних правил і процедур, контролю членами сім'ї один одного.

4. *Опитувальник «Твердження про батьківство» К. Браунсона, Л.А. Гілберт [35]*, який включає 32 твердження, які розподілилися за трьома факторами – відсторонення, верховенство, рівність.

Короткий опис шкал:

Шкала 1. *Відсторонення*. До фактору увійшли твердження, що описують відсторонення батьків від виховання дітей, відсутність турботи і включеності в сім'ю.

Шкала 2. *Верховенство*. Фактор описує поведінку, пов'язану з підтриманням дисципліни та лідерством у сім'ї, твердження характеризують чоловіка як годувальника і захисника своєї сім'ї.

Шкала 3. *Рівність*. Цей фактор описує поведінку, що характеризує поведінку батьків як ефективних батьків, здатних виконувати батьківські функції поряд із матір'ю і в чомусь її замінювати.

5. *Опитувальник «Взаємодія батьків із дитиною» [13]*, призначений для діагностики особливостей взаємодії батьків і дітей. Опитувальник є «дзеркальним» і містить дві паралельних форми: для батьків і для дітей.

Короткий опис шкал:

1. *Невимогливість-вимогливість батьків*. Дані цієї шкали показують той рівень вимогливості батьків, який проявляється у взаємодії батьків з

дитиною. Чим вищі бали за цією шкалою, тим більш вимогливий батько, тим більш високого рівня відповідальності очікує він від дитини.

2. *М'якість-суворість батьків.* За результатами цієї шкали можна судити про суворість, суворість заходів, що застосовуються до дитини, про жорсткість правил, що встановлюються у взаєминах між батьками встановлюваних у взаєминах між батьками і дітьми, про ступінь примусу чи спонукання дітей до чогось.

3) *Автономність-контроль стосовно дитини.* Чим вищі показники за цією шкалою, тим більш виражена контрольована поведінка стосовно дитини. Високий контроль може проявлятися в дріб'язковій опіці, нав'язливості, обмежувальності; низький контроль може призводити до повної автономії дитини.

4. *Емоційна дистанція - емоційна близькість дитини до батьків.* Шкала відображає уявлення батьків про близькість до них дитини. Таке трактування цієї шкали викликане дзеркальною формою опитувальника, за якою діти оцінюють свою близькість до батьків, своє бажання ділитися найпотаємнішим і важливим із батьком.

5. *Відкидання-прийняття дитини батьком.* Шкала відображає базове ставлення батька до дитини, його прийняття або відкидання особистісних якостей і поведінкових проявів дитини.

6. *Відсутність співпраці-співпраця.* Співпраця є наслідком включеності дитини у взаємодію, визнання її прав і достоїнств. Вона відображає рівність і партнерство у відносинах батьків і дітей.

7. *Незгода-згода між дитиною та батьками.* Ця шкала відображає частоту і ступінь згоди між батьком і дитиною в різних життєвих ситуаціях.

8. *Непослідовність-послідовність батьків.* У цій шкалі відображається наскільки послідовний і постійний батько у своїх вимогах, у своєму ставленні до дитини, у застосуванні покарань і заохочень тощо.

9. *Авторитетність батьків.* Результати цієї шкали відображають самооцінку батька у сфері його впливу на дитину, наскільки його думки, вчинки, дії є авторитетними для дитини.

10. *Задоволеність стосунками дитини з батьком.* За даними шкали можна судити про загальний ступінь задоволеності стосунками між батьками та дітьми.

Використання психодіагностичних методик завершилося інтерпретаційними узагальненнями, які зроблені нами за допомогою методів математичної статистики.

Методи статистичного аналізу даних:

1. Порівняльний аналіз середніх значень за допомогою t-критерію Стьюдента (t-критерій для незалежних груп) для встановлення відмінностей в особистісних властивостях, оцінці сімейного оточення чоловіками у сім'ях різного типу.

2. Кореляційний аналіз К. Пірсона для визначення специфіки у взаємозв'язках таких характеристик: особистісних властивостей та особливостей сімейного середовища; особистісних властивостей та параметрів сімейного середовища у чоловіків у сім'ях різного типу.

3. Однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) з метою визначення відмінностей між групами батьків в оцінці параметрів сімейного середовища.

Для статистичної обробки даних використовували програмні пакети Statistica 6.0. (корпорація StatSoft).

2.2. Результати емпіричного дослідження

На першому етапі емпіричного дослідження перевірялися гіпотези щодо відмінностей у батьківському ставленні в сім'ях різного типу. Розглядалися сім'ї з єдиною дитиною, з двома дітьми, багатодітна та неповна сім'я. Аналіз відмінностей проводився за відмінностями у батьківському ставленні до дитини. Як статистичний метод перевірки використовували однофакторний

дисперсійний аналіз ANOVA. Середні та стандартні відхилення показників наведено в Табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Середні та стандартні відхилення показників ставлення до дитини
батьків у сім'ях із різною структурою**

Показники	Сім'я з одною дитиною	Сиблінгова сім'я	Багатодітна сім'я	Неповна сім'я
Невимогливість — вимогливість	16,21 (2,75)	14,79 (2,67)	15,00 (1,78)	15,41 (1,79)
М'якість — суворість	13,79 (3,19)	14,94 (2,83)	14,29 (2,42)	13,14 (2,19)
Автономність — контроль	14,96 (1,41)	15,00 (2,10)	15,15 (1,86)	17,24 (1,24)
Емоційна дистанція — близькість	16,45 (2,14)	14,04 (2,47)	14,38 (2,24)	18,23 (2,19)
Відторгнення — прийняття	15,61 (1,56)	17,01 (1,82)	16,06 (1,83)	15,98 (1,73)
Відсутність співпраці — співпраця	16,88 (2,07)	14,83 (2,91)	16,21 (2,43)	17,64 (1,99)
Незгода — згода між дитиною і батьком	14,95 (2,95)	13,04 (2,76)	13,71 (2,56)	14,82 (1,40)
Непослідовність — послідовність	15,95 (2,93)	17,42 (3,25)	15,89 (2,34)	17,03 (2,77)
Авторитетність батька	16,12 (2,74)	14,61 (3,43)	14,60 (2,75)	16,03 (3,02)
Задоволеність відносинами з дитиною	18,71 (2,47)	15,72 (3,56)	16,17 (2,51)	18,31 (2,73)

Були виявлені відмінності за всіма показниками батьківського ставлення:

✓ “невимогливість-вимогливість батьків” $F(3,272)=3,88$, $p=0,01$ (за цим показником відмінність виявляється між батьками одної (єдиної) дитини і батьками сиблінгів. При цьому у батьків двох дітей найнижчі показники вимогливості, а у батька єдиної дитини — найвища вимогливість);

✓ “м'якість-суворість батьків” $F(3,272)=4,09$, $p=0,01$ (за цим показником відмічена різниця серед батьків єдиної дитини, батьків сиблінгів і батьків, які самотужки виховують дитину; найвищі значення у батьків двох дітей, а найнижчі — у батьків з неповних сімей);

✓ “автономність-контроль щодо дитини” $F(3,272)=9,266$, $p=0,001$ (цей параметр містить відмінності для батьків з неповних сімей, і батьків з інших типів сімей);

✓ “емоційна дистанція-емоційна близькість дитини до батьків” $F(3,272)=28,40$, $p=0,001$ (за цим параметром значущі відмінності є між усіма групами за винятком порівняння груп батьків із двома дітьми та батьків у багатодітній сім’ї);

✓ “відторгнення-прийняття дитини батьками” $F(3,272)=9,43$, $p=0,001$ (зафіксовано відмінності між батьками двох дітей і батьками інших типів сім’ї, найвищі значення спостерігаються у батьків сиблінгових сімей);

✓ “відсутність співпраці-співпраця” $F(3,272)=13,00$, $p=0,001$ (цей параметр виявляє безліч відмінностей, зокрема за зіставленням батьків багатодітних сімей та батьків з неповних сімей; за порівняння батьків двох дітей із батьками інших типів сімей; батьки двох дітей найменшою мірою схильні до співпраці з дітьми, тоді як батьки з неповних сімей демонструють найвищі значення);

✓ “незгода-згода між дитиною і батьками” $F(3,272)=7,22$, $p=0,001$ (відмінність за цим параметром проявилась у порівнянні батьків із сиблінгових сімей та батьків, які виховують єдину дитину та з неповних сімей; мінімальні значення зафіксовано для батьків, які виховують двох дітей, а найбільш високі — для батьків з неповних сімей);

✓ “непослідовність-послідовність батьків” $F(3,272)=5,54$, $p=0,001$ (за цим параметром особливо виділяються батьки із сиблінгових сімей своїми високими показниками);

✓ “авторитетність батьків” $F(3,272)=3,65$, $p=0,01$ (за цим параметром нами відмічається відмінності в показниках у батьків, які виховують одну дитину, батьків, які виховують двох дітей та батьків із багатодітної сім’ї; що дуже приємно, то найбільш високі показники знову зафіксовані у батьків з неповної сім’ї);

✓ “задоволеність відносинами дитини з батьками” $F(3,272)=12,85$, $p=0,01$ (за цим параметром значущі відмінності відмічені при порівнянні батьків сиблінгових сімей і батьків з багатодітних сімей, тоді як низькі значення показника задоволеності у двох інших групах).

Таким чином, найбільш високі значення показників “емоційна дистанція – близькість”, “відсутність співпраці — співпраця” та “задоволеність відносинами з дитиною” спостерігаються у батьків, які виховують одну (єдину) дитину незалежно від статусу повної чи неповної сім’ї.

Наступним кроком аналізу є визначення відмінностей у батьківському ставленні у зв’язку з порядком дітонародження.

Спочатку розглянемо відмінності в батьківському ставленні до старшої дитини. Під час порівняння параметрів ставлення до старшої дитини у батьків було виявлено значущі відмінності за такими характеристиками:

- ✓ “невимогливість-вимогливість батька” $F(3,136)=4,56$, $p=0,05$;
- ✓ “автономність-контроль стосовно дитини” $F(3,136)=9,89$, $p=0,001$;
- ✓ “емоційна дистанція-емоційна близькість дитини до батьків” $F(3,136)=23,62$, $p=0,001$;
- ✓ “відторгнення-прийняття дитини батьком” $F(3,136)=13,52$, $p=0,001$;
- ✓ “відсутність співпраці-співпраця” $F(3,136)=6,34$, $p=0,001$;
- ✓ “непослідовність-послідовність батька” $F(3,136)=5,11$, $p=0,001$;
- ✓ “задоволеність відносинами дитини з батьком” $F(3,136)=10,36$, $p=0,001$.

Відмінностей не було виявлено за показниками: “м’якість-суворість батьків”, “незгода-згода між дитиною і батьками”, “авторитетність батьків” (Табл. 2.2).

Так, за показником “невимогливість-вимогливість” найвищі значення спостерігаються у батьків єдиної дитини порівняно з батьками двох і більше дітей. “Автономність-контроль” стосовно дитини найбільшою мірою виражені у батьків, які виховують дитину окремо, порівняно з батьками двох дітей і єдиної дитини.

Таблиця 2.2

Середні та стандартні відхилення показників ставлення до старшої дитини батьків у сім'ях із різною структурою

Показники	Сім'я з одною дитиною	Сіблінгова сім'я	Багатодітна сім'я	Неповна сім'я
Невимогливість – вимогливість	17,17 (2,91)	15,11 (2,71)	15,04 (1,42)	15,41 (1,79)
М'якість – суворість	14,08 (4,11)	15,00 (2,75)	14,45 (2,47)	13,14 (2,18)
Автономність – контроль	14,67 (1,20)	15,12 (2,28)	16,29 (1,72)	17,24 (1,24)
Емоційна дистанція – близькість	17,00 (2,39)	14,38 (2,21)	14,16 (2,01)	18,23 (2,19)
Відторгнення – прийняття	15,41 (1,55)	17,71 (1,66)	16,39 (2,11)	15,98 (1,73)
Відсутність співпраці – співпраця	16,58 (2,26)	15,44 (2,60)	17,25 (2,52)	17,63 (1,98)
Незгода – згода між дитиною і батьком	14,00 (3,06)	13,82 (2,04)	14,58 (1,8)	14,81 (1,40)
Непослідовність – послідовність	15,83 (3,55)	16,32 (3,17)	13,91 (1,56)	17,03 (2,76)
Авторитетність батька	17,41 (2,26)	16,71 (2,91)	15,92 (2,53)	16,03 (3,02)
Задоволеність відносинами з дитиною	19,41 (2,48)	15,60 (3,66)	16,79 (2,55)	18,31 (2,72)

Також виявляється відмінність при порівнянні батьків єдиної дитини і батьків трьох дітей. Відмінності за показником “емоційна дистанція-емоційна близькість” дитини до батьків виявляються при порівнянні батьків єдиних дітей (у повній і неповній сім'ї) і батьків, які мають двох дітей і більше. Показник “відторгнення-прийняття” дитини батьком найбільшою мірою виражений у батьків старшої дитини в сім'ї з двома дітьми, при цьому він значущо відрізняється у батьків інших груп. Значення показника “відсутність співпраці-співпраця” найвищі у батьків, які виховують дитину самотійно, і у батьків, які мають трьох дітей, а найнижчі - у батьків двох дітей. “Непослідовність-послідовність” батьків у реалізації виховних дій стосовно старшої дитини відрізняється тільки в групі у батьків трьох дітей. Найбільшу «задоволеність» стосунками зі старшою дитиною демонструють батьки єдиної дитини, причому вона значною мірою відрізняється від задоволеності стосунками в батьків, які мають двох і більше дітей, і в батьків з неповних сімей.

Таким чином, у ставленні до старших дітей батьки прагнуть послідовності у виховних впливах, співпраці з дитиною, виявляють емоційну близькість і найзадоволеніші стосунками з ними.

Тепер розглянемо відмінності у батьківському ставленні до молодшої дитини. Під час порівняння параметрів ставлення до молодшої дитини у батьків було виявлено значущі відмінності за такими характеристиками:

- “м'якість-суворість батьків” $F(3,109)=3,65, p=0,05, p=0,001$;
- “емоційна дистанція-емоційна близькість дитини до батьків” $F(3,109)=7,07, p=0,001$;
- “відсутність співпраці-співпраця” $F(3,109)=10,19, p=0,001$;
- «непослідовність-послідовність батьків» $F(3,109)=6,53, p=0,001$;
- “тривожність за дитину” $F(3,109)=12,87, p=0,001$;
- “виховна конфронтація в сім'ї” $F(3,109)=7,50, p=0,001$.

Відмінностей (Табл. 2.3 не було виявлено за показниками: “невимогливість-вимогливість батьків”, “автономність-контроль щодо дитини”, “відкидання-сприйняття дитини батьками” і “задоволеність відносинами дитини з батьками”).

Таблиця 2.3

Середні та стандартні відхилення показників ставлення до молодшої дитини батьків у сім'ях із різною структурою

Показники	Сім'я з одною дитиною	Сиблінгова сім'я	Багатодітна сім'я
Невимогливість – вимогливість	14,94 (1,92)	14,47 (2,60)	14,71 (1,87)
М'якість – суворість	13,39 (1,14)	14,89 (2,92)	13,58 (2,50)
Автономність – контроль	15,36 (1,59)	14,88 (1,92)	15,19 (1,46)
Емоційна дистанція – близькість	15,72 (1,52)	13,7 (2,67)	15,25 (2,23)
Відторгнення – прийняття	15,86 (1,57)	16,31 (1,71)	16,31 (1,89)
Відсутність співпраці – співпраця	17,28 (1,78)	14,21 (3,07)	16,00 (2,53)
Незгода – згода між дитиною і батьком	16,22 (2,28)	12,25 (3,15)	13,37 (2,84)
Непослідовність – послідовність	16,11 (1,93)	18,51 (2,97)	17,29 (2,09)
Авторитетність батька	14,39 (2,38)	12,51 (2,51)	14,42 (2,55)
Задоволеність відносинами з дитиною	17,78 (2,18)	15,84 (3,47) 1	16,50 (2,50)

Зіставляючи батьківське ставлення до старшої та молодшої дитини, можна зазначити, що у ставленні до молодшої дитини виявлено менше відмінностей, ніж до старшої. За шкалами “емоційна дистанція-близькість”,

“відсутність співробітництва-співробітництво” і “непослідовність-послідовність батька” відмінності виявлено як у ставленні до старшої, так і у ставленні до молодшої дитини. При цьому батьки двох дітей виявляють емоційну дистанцію у стосунках із дитиною і менше співпрацюють як із молодшою, так і зі старшою.

Наступним етапом став аналіз відмінностей в оцінці сімейного середовища в сім'ях з різною структурою. Виявлено відмінності за показниками: “експресивність”, “інтелектуально-культурна орієнтація”, “орієнтація на активний відпочинок” і “контроль”, причому всі показники вищі в групі чоловіків, які виховують одну дитину (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Середні та стандартні відхилення показників оцінки сімейного середовища у сім'ях із різною структурою

Показники	Сім'я з одною дитиною	Сіблінгова сім'я	Багатодітна сім'я
Згуртованість	6,55 (1,89)	6,67 (1,62)	6,70 (1,45)
Експресивність	8,04 (3,30)	6,85 (2,27)	6,00 (2,25)
Конфлікт	6,25 (1,89)	6,08 (2,27)	6,24(1,71)
Незалежність	6,00 (1,70)	5,83 (1,45)	5,89 (1,47)
Орієнтація на досягнення	6,49 (2,41)	5,65 (1,96)	5,81 (1,82)
Інтелектуально-культурна орієнтація	6,26 (2,44)	5,02 (2,23)	5,32 (2,35)
Орієнтація на активний відпочинок	6,34 (2,24)	5,00 (2,59)	5,32 (2,60)
Морально-нормативні аспекти	6,17(2,68)	5,79 (1,93)	6,08 (1,79)
Організація	6,74 (2,54)	6,17(2,06)	5,78 (2,51)
Контроль	7,06 (3,53)	5,40 (2,54)	5,14 (2,51)

Аналіз відмінностей дає змогу зробити висновок, що чоловіки, які виховують одну дитину, є набагато вільнішими у прояві своїх почуттів, емоцій та дій, вони більше орієнтовані на соціальну, інтелектуальну, культурну та політичну сферу діяльності, також вони віддають перевагу активним формам

під час організації сімейного відпочинку. Водночас вони вважають, що в їхній сім'ї суворіші внутрішні правила, вищий контроль членів сім'ї один за одним. Розглядаючи відмінності за “експресивністю” і “контролем”, можна виявити, що ці показники знижуються зі збільшенням кількості дітей у сім'ї. Імовірно пояснення, що в сім'ї з дитиною потрібно більше стримувати власні емоційні прояви та дії і водночас чоловіки меншою мірою починають вважати себе спроможними керувати сімейною системою, зокрема, менше контролюють членів сім'ї та схильні до більш пластичних сімейних правил і норм.

Деталізуючи отримані результати нами був проведений кореляційний аналіз у групі чоловіків, які виховують одну дитину (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Значущі кореляційні взаємозв'язки оцінки сімейного оточення та ставлення до дитини у батьків, які мають одну дитину

Показник	М'якість – суворість	Автономність – контроль	Емоційна дистанція – близькість	Відторгнення – прийняття	Відсутність співпраці – співпраця	Незгода – згода	Непоследовність – последовність	Задоволеність
Згуртованість					0,40			0,41
Експресивність			0,36	0,58	0,62			0,60
Конфлікт								0,45
Незалежність			0,37	0,48	0,46			0,63
Інтелектуально-культурна орієнтація					0,41			
Орієнтація на активний відпочинок		0,41		0,40		0,36		
Морально-нормативні аспекти	-0,44			0,38	0,36		0,51	0,48

Аналізуючи результати кореляційних взаємозв'язків оцінки сімейного оточення зі ставленням до дитини в чоловіків, можна зазначити таке. Найбільша кількість позитивних взаємозв'язків виявляється за такими показниками, як “відсутність співробітництва - співробітництво” та “задоволеність стосунками з дитиною” (ставлення до дитини), “згуртованість”, “експресивність”,

“незалежність” та “морально-етичні аспекти” (оцінка сімейного оточення). Крім того, із “задоволеністю” пов'язана така характеристика стосунків між членами сім'ї, як “конфлікт”, а з “відсутністю співробітництва - співпрацею” стосовно дитини - “морально-етичні аспекти” сімейного середовища.

Ці зв'язки дають змогу стверджувати, що чим більш відкриті стосунки в сім'ї як у плані прояву позитивних, так і негативних емоційних реакцій, чим більшу самотійність надають членам сім'ї та чим більшу взаємну повагу вони мають, тим більше співробітництва проявляє батько щодо дитини, і тим більше він задоволений стосунками з нею. Виняток становить негативний взаємозв'язок показників “морально-нормативні аспекти” і “м'якість - суворість”, що свідчить про меншу жорсткість правил щодо дитини у зв'язку з внутрішньосімейною повагою до індивідуальних цінностей членів сім'ї. Загалом можна стверджувати, що чим позитивніше чоловік оцінює стосунки і можливості для особистісного зростання у своїй сім'ї, тим позитивніші стосунки складаються у нього з дитиною.

Важливим блоком емпіричного аналізу є вивчення уявлень батьків про батьківство. На цьому етапі емпіричного дослідження перевіряли припущення про те, що співвідношення характеристик, які описують уявлення чоловіків про роль батька в сім'ї, - рівність, верховенство, усунення - формують різні батьківські позиції, та про те, що батьківські позиції пов'язані з відмінностями в соціально-психологічних властивостях батьків.

Незалежно від кількості дітей відмінностей у показниках опитувальника “Твердження про батьківство” К. Браунсона та Л. Гілберта виявлено не було. Цей факт дає змогу констатувати наявність спільного уявлення про батьківську роль незалежно від конфігурації сім'ї у чоловіків. Розглянемо групи батьків із різним рівнем вираженості уявлень про батьківство.

Перша група (n=12) — із низькими значеннями «відсторонення», середніми «верховенства» і високими «рівності». Друга група (n=8) — з високими значеннями «відсторонення» і «верховенства» та середнім рівнем «рівності». Третя група (n=8) — з низькими значеннями «рівності» і

«верховенства» та середніми значеннями «відсторонення». Дисперсійний аналіз показав наявність значущих відмінностей між групами за всіма показниками (Табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Середні та стандартні відхилення в групах батьків
за результатами опитувальника “Твердження про батьківство”
К. Браунсона та Л. Гілберта**

Показники	Група 1	Група 2	Група 3	F-критерій	p
Відсторонення	23,5 (3,71)	37,06 (5,54)	29,5 (4,82)	123,7641	0,001
Рівність	54,32 (3,48)	50,72 (4,48)	43,09 (3,94)	116,3423	0,001
Верховенство	21,96 (3,55)	24,68 (2,58)	20,02 (3,26)	22,9722	0,001

Виходячи із середніх значень, можна позначити групи так: перша група — батьки, зорієнтовані на рівність і включення в сім'ю, друга — ті, хто прагне відсторонення і домінування, і третя — середній рівень відсторонення, низька рівність і домінування. Перша і друга групи демонструють протилежні уявлення про батьківську роль і батьківську поведінку в сім'ї. Так, батьки першої групи схильні вважати, що вони мають розділяти з матір'ю батьківські функції, бути максимально залученими до сім'ї і, будучи главою сім'ї, не прагнути придушувати інших її членів. Ця група отримала назву «Відповідальний батько». Батьки другої групи, навпаки, максимально відсторонюються від виховання дітей і включеності в життя сім'ї, віддаючи батьківські функції матері, вони готові розглядати батьківські позиції батька і матері, хоча воліють залишати останнє слово за собою. Ця група отримала назву «Традиційний батько». Третя група репрезентує батьків, які готові долучатися до виконання батьківських функцій, але при цьому їхня участь у розподілі цих функцій або ухваленні рішень є мінімальною. Ця група отримала назву «Відсутній батько».

Цікавим фрагментом є аналіз відмінностей між групами батьків в оцінці параметрів сімейного середовища. Було виявлено значущі відмінності за такими

показниками «Шкали сімейного оточення»: «згуртованість», «конфлікт», «орієнтація на досягнення», «морально-нормативні аспекти», «орієнтація на активний відпочинок», «організація», «контроль» (Табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Середні, стандартні відхилення і значення F-критерію
для трьох груп батьків**

Показники	Відповідальний батько	Традиційний батько	Відсутній батько	F-критерій	p
Згуртованість	7,26 (1,40)	6,04 (1,97)	6,04 (2,37)	8,93	0,001
Конфлікт	6,55 (1,64)	5,18 (2,29)	5,23 (2,44)	8,71	0,001
Орієнтація на досягнення	6,18 (1,46)	5,68 (1,67)	4,93 (2,07)	6,80	0,001
Орієнтація на активний відпочинок	4,78 (2,52)	3,95 (1,67)	3,81 (2,29)	3,17	0,001
Морально-нормативні аспекти	5,55 (1,43)	5,23 (1,58)	4,75 (1,93)	3,42	0,001
Організація	6,56 (1,95)	5,54 (2,09)	5,23 (2,55)	6,28	0,001
Контроль	5,18 (1,44)	4,88 (1,75)	3,72 (1,93)	10,93	0,001

За показниками «згуртованість», «конфлікт» і «організація» відповідальні батьки значимо відрізняються від традиційних і відсутніх. Відповідальний батько вважає, що його сім'ї притаманна турбота один про одного, високий ступінь порядку й організованості, а також відкрите вираження агресії. Можна припустити, що конфліктні взаємини пов'язані з недостатнім домінуванням батька в сім'ї, наслідком чого є постійна боротьба за лідерство. Або ж рівність у взаєминах, яку заохочує батько, дає змогу кожному мати й обстоювати свою точку зору, навіть проявляючи агресію. За конфліктністю відмінностей між «традиційним» і «відсутнім» батьком немає. «Традиційний» не допускає відкритого вираження негативних емоцій членами сім'ї через свою жорстку позицію. А «відсутній» не зацікавлений у з'ясуванні стосунків.

За показниками «орієнтація на досягнення», «орієнтація на активний відпочинок», «морально-етичні аспекти», «організація» і «контроль» виявляється відмінність відповідальних батьків від відсутніх. У сім'ї «відсутнього батька» не

надають значення досягненням у навчанні або роботі, згідно з уявленнями батька, члени сім'ї віддають перевагу пасивному відпочинку, мають низький ступінь поваги до моральних цінностей. Організованість, порядок і контроль розвинені слабо. Можна припустити, що низький ступінь верховенства батька, відсутність прагнення до рівності й одномоментна участь у спільних справах спричиняють негативну оцінку батьком соціального клімату в сім'ї.

За показниками “орієнтація на досягнення” і “контроль”, “традиційні” батьки відрізняються від “відсутніх”. “Традиційний батько” вважає, що в його сім'ї цінується ригідність сімейних правил, чіткість у розподілі ролей та обов'язків, підконтрольність членів сім'ї, а також високий рівень досягнень у діяльності.

Отже, за більшістю показників було виявлено значущі відмінності між групами батьків. Батьки першої групи - “відповідальні” - мають найбільші значення практично за всіма показниками, що дає підстави стверджувати, що вони краще керують сімейною системою, більшою мірою надають значення розвитку сім'ї та піклуються про членів сім'ї. “Відсутні батьки”, навпаки, загалом негативно характеризують мікроклімат у сім'ї. “Традиційні батьки” посідають проміжне становище, оскільки культивують у своїй сім'ї лише деякі параметри особистісного зростання і контролю сімейної системи.

Завершальним блоком емпіричного дослідження є аналіз особистісних властивостей і параметрів сімейного середовища у чоловіків в сім'ях з різною структурою.

Так на основі кореляційного аналізу було встановлено взаємозв'язки особистісних властивостей і параметрів сімейного оточення у чоловіків, які мають одну дитину (табл. 2.8).

Виявлено позитивні взаємозв'язки показників інтернальності з параметрами сімейного оточення. Наприклад, показник “незалежність” позитивно пов'язаний з усіма шкалами інтернальності (r = від 0,36 до 0,57), а показник “орієнтація на активний відпочинок” - з більшістю з них. Варто

зазначити, що показники “конфлікт”, “орієнтація на досягнення” та “контроль” не мають зв'язків з особистісними властивостями.

Таблиця 2.8

Значущі кореляційні взаємозв'язки особистісних особливостей із показниками сімейного ставлення у батьків, які мають одну дитину

Показники	Згуртованість	Експресивність	Незалежність	Інтелектуально-культурна орієнтація	Орієнтація на активний відпочинок	Морально-нормативний аспект	Організація
Екстраверсія					0,41		
Інтернальність загальна	0,39	0,44	0,57		0,44		
Інтернальність в сфері досягнень		0,42	0,53		0,45		
Інтернальність в сфері невдач			0,42		0,40	0,47	0,36
Інтернальність в сімейних відносинах		0,42	0,53	0,36	0,43		
Інтернальність в сфері виробництва			0,52		0,41	0,39	0,40
Інтернальність в сфері міжособистісних відносин			0,36				
Інтернальність в сфері здоров'я	0,37		0,39				

Цікавий факт, що тільки «екстраверсія» з особистісних властивостей (за Г. Айзенком) виявилася пов'язаною з показниками родинного оточення, зокрема, з показником “орієнтація на активний відпочинок” ($r = 0,41$).

Аналізуючи результати кореляцій особистісних властивостей і параметрів сімейного оточення, можна зробити такий висновок. Якщо чоловіки вважають, що вони можуть керувати власним життям, успішно досягати поставлених цілей, контролювати події в сімейному, виробничому житті, у сфері міжособистісних стосунків, брати на себе відповідальність за невдачі й неприємності, то в їхній сім'ї заохочуються самоствердження, незалежність і самостійність. Також виявляється прагнення до активного відпочинку та занять спортом, відкрите вираження почуттів, згуртованість, порядок і повага до етичних, моральних цінностей.

Далі нами було розглянуто значущі кореляційні взаємозв'язки особистості та параметрів сімейного оточення у чоловіків із сиблінгових сімей, де виховують двох дітей (табл. 2.9).

Якщо порівняти кореляційну матрицю у групі батьків з багатодітних сімей, то помітним є суттєва схожість результатів із попередньою групою чоловіків, які виховують двоє дітей. А саме йдеться про невелику кількість значущість кореляційних зв'язків. Виключення складає виражений показник інтроверсії, який на відміну від попередніх результатів, позитивно корелює із показниками згуртованості ($r = 0,52$), яка, в свою чергу, позитивно корелює із показниками інтернальності міжособистісних взаємин (табл. 2.10).

Таблиця 2.9

Значущі кореляційні взаємозв'язки особистісних особливостей із показниками сімейного ставлення у батьків, які мають дві дитини

Показники	Експресивність	Орієнтація на досягнення	Організація	Контроль
Екстраверсія	0,50			
Інтернальність загальна		-0,37		
Інтернальність в сфері досягнень			-0,41	-0,38
Інтернальність в сфері невдач		-0,41		
Інтернальність в сфері виробництва		-0,45		
Інтернальність в сфері міжособистісних відносин			-0,49	

Таблиця 2.10

Значущі кореляційні взаємозв'язки особистісних особливостей із показниками сімейного ставлення у батьків з багатодітних сімей

Показники	Згуртованість	Орієнтація на досягнення	Організація	Контроль
Інтроверсія	0,52			
Інтернальність загальна		-0,44		
Інтернальність в сфері досягнень			-0,41	-0,35
Інтернальність в сфері невдач		-0,41		
Інтернальність в сфері виробництва		-0,39		
Інтернальність в сфері міжособистісних відносин	0,42		-0,44	

Аналізуючи отримані результати, помітним є те, що високий ступінь орієнтації сім'ї на досягнення в різних видах діяльності зменшує рівень суб'єктивного контролю батька — він не бачить зв'язку між подіями життя і власними діями; починає вважати, що за негативні події відповідальними є інші люди або вони є причиною невдач; у виробничих відносинах більшу роль приписує тим, хто його оточує. Порядок і організованість у сім'ї призводять до того, що батько вважає навколишні обставини, інших людей причиною своїх досягнень, успіхів, крім того, він не може активно формувати своє коло спілкування. Ригідність сімейних правил, контроль членів сім'ї один за одним також знижують інтернальність у царині досягнень.

Аналізуючи результати кореляцій особистісних властивостей і параметрів сімейного оточення, можна стверджувати таке. Батьки, які мають одну дитину, демонструють інтернальний локус контролю, відповідальність за всі значущі події життя вони приписують власним здібностям і зусиллям. У їхній сім'ї розвинена незалежність, експресивність, згуртованість, організованість, орієнтація на активний відпочинок і морально-етичні аспекти. Отже, наявність однієї дитини заохочує батька виявляти інтернальність.

Протилежна ситуація спостерігається у батьків із двома дітьми та батьків з багатодітних сімей. Для того щоб сім'я була експресивною, орієнтованою на досягнення, організованою, з розвиненим контролем, батько повинен стає більш пасивним об'єктом дій інших людей і зовнішніх обставин. Таким чином, розширення сімейної системи тягне за собою розподіл відповідальності за навколишні події між усіма членами сім'ї, батько перестає вважати, що лише він керує власним життям і власною сім'єю.

У завершенні варто наголосити про те, що соціально-психологічний рівень батьків із різних сімей мають свої відмінності і потребують подальшого аналізу, адже реалії сучасної України, з кожним роком актуалізують питання батьківства в умовах війни.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного теоретичного аналізу проблеми нами зазначено, що становлення соціально-психологічного інституту батьківства пов'язане з історичним та соціокультурним контекстом. Як показує аналіз концепцій, роль батька можна розглянути з різних точок зору. Психоаналітичні концепції акцентують увагу на психосексуальному розвитку дитини та формуванні її статевої ідентичності завдяки взаємодії з батьком, поведінкова психологія розглядає батька з погляду моделі поведінки, що її демонструють дитині, у межах сімейної психології спостерігається тенденція до системного аналізу сім'ї, що дає змогу підвищити значущість батька у внутрішньосімейній взаємодії.

Наявні теоретичні дали змогу дійти єдиної думки щодо визначення батьківства як психологічного феномену, що містить у собі уявлення чоловіків про батьківську роль, параметри взаємодії з дитиною та оцінку сімейного оточення.

На основі теоретичного аналізу заявленої проблеми розроблено програму емпіричного вивчення впливу феномену батька на систему сімейних відносин. Підібрана система методів математичної статистики результатів дала змогу об'єктивно проінтерпретувати отримані дані.

Найвищі значення показників “емоційна близькість”, “співпраця” і “задоволеність стосунками з дитиною” спостерігаються у батьків однієї дитини незалежно від повної чи неповної сім'ї. Чоловіки з неповних сімей за оцінкою сімейного середовища є більш вільними у прояві власних поведінкових та емоційних реакцій і мають ширшу сферу інтересів. Батьки однієї дитини більш високо оцінюють власну екстравертованість та інтернальність порівняно з чоловіками без дітей.

Ставлення до дитини у батьків, які мають одну і двох дітей, є малою мірою пов'язаним з особливостями внутрішньосімейної організації. “Задоволеність стосунками з дитиною” найбільшою мірою пов'язана з

інтернальністю. Структура взаємозв'язків між властивостями особистості та параметрами ставлення до дитини у батьків, які мають одну дитину, і батьків двох дітей істотно відрізняються. У сім'ях з однією дитиною особистісні особливості взаємопов'язані з параметрами ставлення до дитини, тоді як у сім'ях із двома дітьми такі зв'язки рідкісні. Висока інтернальність батьків, які мають одну дитину, пов'язана з високим рівнем незалежності, експресивності, згуртованості, організованості, орієнтації на активний відпочинок і морально-етичних аспектів. У батьків із двома дітьми та батьків з багатодітних сімей протилежні дані. Висока експресивність, орієнтація на досягнення, організованість, контроль у сім'ї пов'язані з низьким рівнем інтернальності батьків, а для батьків з багатодітних сімей ще додається взаємний прояв інтравертованості та згуртованості.

Нами виокремлено три групи батьків, що розрізняються за своїми уявленнями про батьківську роль. “Відповідальні” – батьки, орієнтовані на рівність і включення в сім'ю; “традиційні” – батьки, які прагнуть відсторонення і домінування; “відсутні” – батьки із середнім рівнем відсторонення і без прагнення розподілу обов'язків із матір'ю та верховенства в сім'ї. Групи чоловіків, що відрізняються за уявленнями про батьківство, відрізняються в оцінці соціального клімату в родині. «Відкидання - прийняття», “непослідовність - послідовність” більшою мірою зумовлені уявленнями чоловіків про батьківство, тобто уявлення про батьківство є предикторами цих показників.

Таким чином, проведене дослідження дало змогу підтвердити висунуті припущення і емпірично експлікувати виявлені відмінності в параметрах впливу феномену батька на сімейні взаємини.

Подальші перспективи роботи вбачаємо в розробці корекційних і розвивальних програм, спрямованих на гармонізацію дитячо-батьківських відносин, на розвиток особистості чоловіка-батька і створення комфортного сімейного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко А.В. (2006). Батьківство як психологічний феномен. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*; [за ред. акад. С. Д. Максименка]. Київ: Міленіум. Вип. 29. 57–63.
2. Бацилєва О.В. (2010). Девіантне материнство як варіант порушення репродуктивної поведінки. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка* / за ред. І. Г. Васильєва. – Кам'янець-Подільський. Вип. 8. 48-57.
3. Бондарчук О.І. (2001). Психологія сім'ї. Київ : МАУП.
4. Васильченко О.М. (2011). Феномен батьківства в структурі репродуктивної поведінки особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. №1(25). 24–30.
5. Вірна Ж.П., Повар К.О. (2018). Статеворольова ідентифікація як чинник психологічного благополуччя сімейного подружжя. *Психологія: реальність і перспективи : збірник наукових праць Рівн. держ. гуманітарного ун-ту*. Рівне. Вип. 10. 13-19. https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi10.87
6. Думанська В.П. (2015). Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 75–86.
7. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. (2016). Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка.
8. Кравець В.П. (2001). Психофізіологічні та психолого–педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. Київ : Академія.
9. Крамченкова В.О. (2012). Гендерні особливості рольової поведінки у подружніх стосунках. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія*. Вип. 43, Ч. 1. 103–109.
10. Крамченкова В.О. (2018). Сім'я при тютюнопалінні: психологічні закономірності функціонування. Харків: Діса-плюс.
11. Красін С.А. (2017). Усвідомлене батьківство: сутність, ознаки, структура та зміст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і*

загальноосвітній школах. Вип. 55. 215–221.

12. Кучманич І.М. (2016). Усвідомлене батьківство : навчально-методичний посібник. Миколаїв. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського.

13. Методика “Взаємодія батьків з дитиною” : [електронний ресурс] ; режим доступу: <https://dananechyporuk.com.ua/test-ukr/>

14. Мушкевич М.І. (2021). Психологічний супровід сімей, що мають проблемних дітей: монографія. Луцьк: Вежа-Друк.

15. Педагогічний словник для молодих батьків. Київ : ДЦССМ, 2002.

16. Пілецька Л.С. (2015). Матримоніальні уявлення як чинник суб’єктивного благополуччя особистості в шлюбі : монографія. Київ : Прінт Квік.

17. Піроженко Т.О., Хартман О.Ю. (2014). Виховуємо дитину – зростаємо як батьки : навчально-методичний посібник. Тернопіль: Мандрівець.

18. Помиткіна Л.В. (2010). Психологія сім’ї. Київ : НАУ–друк.

19. Савченко Ю.Ю. (2016). Батьківство в аспекті перинатальної психології. *Педагогічний процес: теорія і практика*. № 3. 119–123.

20. Савченко Ю., Козир М. (2024). Соціально-психологічні фактори та умови формування відповідального батьківства. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. (41(1), 77–83. <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2024.4111>

21. Сєдих К.В. (2015). Психологія сім’ї : навчальний посібник. Київ : Академвидав.

22. Тіунова О.В. (2011). Психологічні умови розвитку особистісної зрілості батьків. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України* / за ред. С.Д. Максименка. Київ. Т. XIII. Ч. 4. 34–40.

23. Трубавіна І. (2000). Зміст та форми просвітницької роботи з батьками : наук.-метод. матеріали для працівників соц. служб, учителів, соц. педагогів, студентів пед. вузів. Київ: ДЦССМ.

24. Угрін О.Г. (2013). Адаптація методик дослідження батьківської сім'ї. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 78-87 ; <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1237/1/13yuogdb.pdf>
25. Федоренко Р.П., Мушкевич М.І., Дучимінська Т.І., Магдисюк Л.І. (2020). Психологія молодого сім'ї: монографія. Луцьк: Вежа-Друк.
26. Фройд З. (1998). Вступ до психоаналізу. Київ: Основи. ; режим доступу : https://shron1.chtyvo.org.ua/Freud_Sigmund/Vstup_do_psykhoanalizu.pdf
27. Хартман О.Ю. (2009). До проблеми визначення стану сформованості навичок відповідального батьківства. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: педагогічні науки*. Ч. II. №5. 205 – 211.
28. Шавровська Н.В., Смалиус Л. Н. (2019). Усвідомлене батьківство як інтегративне утворення юнацького віку. *Теорія і практика сучасної психології*. № 2. Т.2. 158–162.
29. Ariès P. (1975). *Geschichte der Kindheit*. München/Wien.
30. Bandura A. (1989). Regulation of cognitive processes through perceived self-efficacy. *Developmental Psychology*. Vol. 25. -729-735.
31. Barth St. (2000). Vaterschaft im Wandel/Sozialmagazin. Heft 1. 14–22.
32. Baumrind D. (1989). Rearing competent children. *Child development today and tomorrow* / ed. W. Damon. San Francisco: CA, US: Jossey-Bass Publishers. 349-378.
33. Belsky J., Barends N. (2002). Personality and parenting. *Handbook of parenting. Children and parenting* / M.H. Bornstein (ed.). Vol. 1. 415–438.
34. Belsky J., Volling B.L. (1987). Mothering, fathering, and marital interaction in the family triad during infancy. *Men's transitions to parenthood: Longitudinal studies of early family experience* / P.W. Berman, F.A. Pedersen (eds.). NJ: Lawrence Erlbaum. 37–63.
35. Brownson C., Gilbert, L.A. (2002). The development of the discourses about fathers inventory: measuring fathers's perceptions of their exposure to discourses. *Psychology of Men and Masculinity*. 3 (2), 85-96.

36. Darling N., Steinberg L. (1993). Parenting Style As Context: An Integrative Model. *Psychological Bulletin*. Vol. 113. № 3. 487–496.
37. Furman R.A. (1991). The Father-child relationship. *Greenspan and Pollack, The Course of Life*. Madison, CT: Int. Universities Press. Vol. III.
38. Jia R., Schoppe-Sullivan S. (2011). Relations Between Coparenting and Father In volvement in Families With Preschool-Age Children. *Developmental Psychology*. Vol. 47. № 1. 106–118.
39. Ihinger Tallman M., Pasley K., Buehler C. (1995). Developing a midde-range teory of fater involrement postdivorce. *Fatherhood: Contemporary theory, research, and so cial policy*. Thousand Oaks: Sage Publications. 55–77.
40. Isacco A., Garfield C. F., Rogers T.E. (2010). Correlates of Coparental Support Among Married and Nonmarried Fathers. *Psychology of Men & Masculinity*. Vol. 11. № 4. 262–278.
41. Kochanska G., Aksan N., Joy M.E. (2007). Children's Fearfulness as a Moderator of Parenting in Early Socialization: Two Longitudinal Studies. *Developmental Psychology*. Vol. 43 (1). 222–237.
42. Lamb M.E. (1987). Introduction: The emergent American father. The father's role: Crosscultural perspectives / M.E. Lamb (ed.). – N.J. : Hillsdale. 3–25.
43. Maccoby E.E., Martin J.A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. *Handbook of Child Psychology. Socialization, Personality and Social Development*. New York: Wilepy. Vol. IV. 1-101.
44. Marks L., Palkovitz R. (2004). American fatherhood types: The good, the bad, and the uninterested. *Fathering: A Journal of Theory, Research, and Practice about Men as Fathers*. Vol. 2. 122-136.
45. Marsiglio W. (1995). Father's diverse life course patterns and roles: Theory and so cial interventions. *Fatherhood: Contemporary theory, research, and social policy* / ed. W. Marsiglio. Thousand Oaks: Sage Publications. 78–101.
46. Martin A., Ryan R., Brooks-Gunn J. (2007). The joint influence of mother and father parenting on child cognitive outcomes at age 5. *Early Childhood Research Quarterly*. Vol. 22. 423–439 ; doi: 10.1016/j.ecresq.2007.07.001

47. Nuttin J. (1984). Motivation, planning and action of behavior dynamics. Hillsdale.
48. Plek J. (1987). American fathering in historical perspective. *Changing men: New directions in research on men and masculinity*. Beverly Hills, CA: Sage.
49. Pougnet E., Serbin L. A., Stack D. M., Schwartzman, A.E. (2011). Fathers' influence on children's cognitive and behavioural functioning: A longitudinal study of Canadian families. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 43(3), 173–182.
<https://doi.org/10.1037/a0023948>
50. Rochlen A.B. (2008). Predictors of relationship satisfaction, psychological well-being, and life satisfaction among stay-at-home fathers. *Psychology of Men & Masculinity*. Vol. 9. № 1. 17–28.
51. Schacht P., Cummings E., Davies P. (2009). Fathering in Family Context and Child Adjustment: A Longitudinal Analysis. *Journal of Family Psychology*. Vol. 23. № 6. 790–797.
52. Swenson D.A. (2004). Neo-functionalist synthesis of theories in family sociology. NY: Edwin Mellen Press.
53. Thompson E. H., Jr., Pleck J.H. (1986). The structure of male role norms. *American Behavioral Scientist*. Vol. 29. 531-554.
54. Tremblay S., Pierce T. (2011). Perceptions of Fatherhood: Longitudinal Reciprocal Associations With in the Couple. *Canadian Journal of Behavioural Science*. Vol. 43. № 2. 99–110.
55. Wattenberg E. (1993). Paternity actions and young fathers. *Young unwed fathers: Changing roles and emerging policies*. Philadelphia: Temple University Press.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Статистична матриця результатів

Група 1

17	12	20	10	20	9	16	12	9
16	10	14	13	22	8	15	16	8
19	12	15	9	18	12	16	8	9
24	9	10	10	24	9	14	10	7
22	18	10	4	20	5	10	12	6
20	14	14	9	18	8	10	6	4
21	15	10	4	24	8	10	10	9

Група 2

19	12	15	9	18	12	16	8	9
24	9	10	10	24	9	14	10	7
22	18	10	4	20	5	10	12	6
20	14	14	9	18	8	10	6	4
21	15	10	4	24	8	10	10	9
16	9	16	10	19	10	11	4	9
14	12	14	6	20	11	10	8	7

Група 3

16	10	14	13	22	8	15	16	8
19	12	15	9	18	12	16	8	9
24	9	10	10	24	9	14	10	7
22	18	10	4	20	5	10	12	6
16	10	14	13	22	8	15	16	8
19	12	15	9	18	12	16	8	9
24	9	10	10	24	9	14	10	7

Група 4

24	9	14	10	7	8	9	7	9
20	5	10	12	6	9	7	4	7
18	8	10	6	4	6	6	8	8
24	8	10	10	9	7	6	6	7
19	10	11	4	9	9	9	4	7
20	11	10	8	7	8	9	8	8
22	18	10	4	20	5	10	12	6

Продовження Дод А

Група 1

9	8	4	8	6	6	4	7	8
5	7	5	7	4	4	6	8	6
5	8	2	8	8	8	4	7	9
8	9	7	9	5	4	6	8	8
9	7	4	7	5	5	4	9	7
6	6	8	8	8	7	6	7	6
7	6	6	7	6	2	5	8	9

Група 2

5	8	2	8	8	8	4	7	9
8	9	7	9	5	4	6	8	8
9	7	4	7	5	5	4	9	7
6	6	8	8	8	7	6	7	6
7	6	6	7	6	2	5	8	9
9	9	4	7	8	8	3	9	5
8	9	8	8	7	5	4	6	7

Група 3

5	7	5	7	4	4	6	8	6
5	8	2	8	8	8	4	7	9
8	9	7	9	5	4	6	8	8
9	7	4	7	5	5	4	9	7
5	7	5	7	4	4	6	8	6
5	8	2	8	8	8	4	7	9
8	9	7	9	5	4	6	8	8

Група 4

5	4	6	8	8	8	7	4	4
5	5	4	9	7	5	4	8	5
8	7	6	7	6	5	3	7	7
6	2	5	8	9	4	5	3	2
8	8	3	9	5	6	6	4	3
7	5	4	6	7	4	2	9	8
9	7	4	7	5	5	4	9	7

Продовження Дод. А

Група 1

4	5	4	7	4	4	7	9	7
6	6	9	8	5	7	8	8	6
4	5	6	6	2	6	7	7	8
8	7	4	4	9	9	8	6	5
5	4	8	5	5	4	7	9	9
5	3	7	7	8	6	9	5	9
4	5	3	2	7	4	6	7	8

Група 2

4	5	6	6	2	6	7	7	8
8	7	4	4	9	9	8	6	5
5	4	8	5	5	4	7	9	9
5	3	7	7	8	6	9	5	9
4	5	3	2	7	4	6	7	8
6	6	4	3	5	8	7	4	4
4	2	9	8	6	7	8	9	7

Група 3

6	6	9	8	5	7	8	8	6
4	5	6	6	2	6	7	7	8
8	7	4	4	9	9	8	6	5
5	4	8	5	5	4	7	9	9
6	6	9	8	5	7	8	8	6
4	5	6	6	2	6	7	7	8
8	7	4	4	9	9	8	6	5

Група 4

9	9	8	6	5	3	6	4	9
5	4	7	9	9	5	7	9	7
8	6	9	5	9	6	8	8	5
7	4	6	7	8	4	8	7	9
5	8	7	4	4	5	7	6	9
6	7	8	9	7	6	8	9	9
5	4	8	5	5	4	7	9	9

Продовження Дод А

Група 1

6	9	7	8	6	8	7	6	5
4	8	6	6	4	9	8	4	7
6	4	9	9	7	5	9	6	4
3	6	4	9	8	8	9	3	3
5	7	9	7	8	5	9	4	5
6	8	8	5	9	6	9	3	4
4	8	7	9	9	8	8	5	2

Група 2

6	4	9	9	7	5	9	6	4
3	6	4	9	8	8	9	3	3
5	7	9	7	8	5	9	4	5
6	8	8	5	9	6	9	3	4
4	8	7	9	9	8	8	5	2
5	7	6	9	7	7	6	3	6
6	8	9	9	8	5	6	4	4

Група 3

4	8	6	6	4	9	8	4	7
6	4	9	9	7	5	9	6	4
3	6	4	9	8	8	9	3	3
5	7	9	7	8	5	9	4	5
4	8	6	6	4	9	8	4	7
6	4	9	9	7	5	9	6	4
3	6	4	9	8	8	9	3	3

Група 4

8	8	9	3	3	8	9	8	7
8	5	9	4	5	7	7	4	3
9	6	9	3	4	9	6	8	8
9	8	8	5	2	7	7	6	8
7	7	6	3	6	4	8	8	4
8	5	6	4	4	7	6	4	6
5	7	9	7	8	5	9	4	5

Група 1

9	6	4	4	8	6
5	9	7	5	6	8
6	4	6	6	7	6
8	9	8	7	5	5
7	7	4	3	8	9
9	6	8	8	9	4
7	7	6	8	9	7

Група 2

6	4	6	6	7	6
8	9	8	7	5	5
7	7	4	3	8	9
9	6	8	8	9	4
7	7	6	8	9	7
4	8	8	4	8	6
7	6	4	6	9	5

Група 3

5	9	7	5	6	8
6	4	6	6	7	6
8	9	8	7	5	5
7	7	4	3	8	9
5	9	7	5	6	8
6	4	6	6	7	6
8	9	8	7	5	5

Група 4

5	5	8	7	5	5
8	9	4	3	8	9
9	4	8	8	9	4
9	7	6	8	9	7
8	6	8	4	8	6
9	5	4	6	9	5
7	7	4	3	8	9